ANαliZA

časopis za kritično misel

Letnik 16, številka 3, december 2012 · ISSN 1408-2969

IZ ZGODOVINE FILOZOFIJE

John Locke

Prva knjiga: O prirojenih pojmih

Citiranje: John Locke, »Prva knjiga: O prirojenih pojmih«, *Analiza: časopis za kritično misel* 16, št. 3 (2012): 95–119.

Prevod. Licenca Creative Commons, ki velja za arhiv revije, za prevode ne velja; pravice izvirnika pripadajo njegovim imetnikom.

Izdajatelj: Društvo za analitično filozofijo in filozofijo znanosti, Ljubljana.

Elektronska različica je bila leta 2026 rekonstruirana iz skena tiskane izdaje (OCR, ročno pregledano) in preverjena s tiskano izdajo. Številke strani ustrezajo tiskani izdaji; prelomi strani znotraj prispevka se lahko nekoliko razlikujejo.

John Locke

Prva knjiga: O prirojenih pojmih

II. poglavje

Ni nobenih prirojenih načel v duhu

§ 1. *Način, ki pokaže, kako pridemo do kakršnekoli vednosti, zadosten za dokaz, da ta ni prirojena*

Med nekaterimi ljudmi je uveljavljeno mnenje, da so v razumu nekatera prirojena načela; nekateri prvotni pojmi, κοιναί ἔννοιαι, znaki, kot da bi bili vtisnjeni v duh človeka, ki jih duša prejme ob samem prvem nastanku in s sabo prinese na svet. Bilo bi dovolj, če bi bralca brez predsodkov prepričal o zmotnosti te predpostavke, če bi lahko zgolj pokazal (kot upam, da bom storil v naslednjih delih te razprave), kako se lahko ljudje, zgolj z uporabo svojih naravnih zmožnosti, dokopljejo do vse vednosti, ki jo imajo, brez pomoči kakršnihkoli naravnih vtisov in lahko pridejo do gotovosti brez kakršnihkoli takih prvotnih pojmov ali načel. Kajti jaz si domišljam, da bo vsakdo zlahka dopustil, da bi bilo nezaslišano domnevati, da so ideje barv prirojene bitju, ki mu je Bog dal vid in moč, da jih sprejema z očmi od zunanjih objektov. Nič manj nerazumljivo ne bi bilo, če bi nekaj resnic pripisali vtisom narave in prirojenim znakom, ko lahko v sebi opazimo zmožnosti, ustrezne za pridobitev lahke in gotove vednosti o njih, kot da bi bile prvotno vtisnjene v duh.

Ker pa človeku ni dopuščeno, da brez graje sledi svojim lastnim mislim v iskanju resnice, ko ga kdaj celo tako vodijo malo stran od običajne poti, bom določil razloge, ki so me spravili v dvom glede resnice tega prepričanja, kot izgovor z mojo napako, če sem jo storil, kar pa prepuščam v presojo tistim, ki se, z menoj, oklepajo resnice, kadarkoli jo najdejo.

§ 2. *Splošna privolitev – veliki dokaz.* Nič ni bolj običajno vzeto za samoumevno kot to, da obstajajo nekatera načela, tako spekulativna kot praktična (kajti govorijo o obeh), o katerih splošno soglaša vse človeštvo. Ta načela morajo biti, tako argumentirajo, konstantni vtisi, ki jih duše ljudi prejmejo ob svojem prvem nastanku in prinesejo s sabo na svet tako nujno in realno, kot prinesejo s sabo katerokoli od svojih inherentnih zmožnosti.

§ 3. *Splošna privolitev ne dokazuje nič prirojenega.* Ta argument, izpeljan iz splošne privolitve, ima v sebi to nesrečo, da če bi bilo dejansko resnično, da obstajajo nekatere resnice, o katerih soglaša vse človeštvo, ne bi dokazal, da so prirojene, če lahko obstaja kakršnekoli drug način, ki pokaže, kako ljudje

utegnejo priti do tega splošnega soglasja o stvareh, v katere privolijo, za kar domnevam, da je mogoče storiti.

§ 4. *»Kar je, je« in »Za isto stvar ni mogoče, da je in da ni«* – v *njiju ni splošne privolitve.* Toda, in to je še slabše, ta argument splošne privolitve, ki je uporabljen, da bi dokazal prirojena načela, se mi zdi demonstracija, da takih načel ni, ker ni nobenih načel, v katera bi splošno privolilo vse človeštvo. Začel bom s spekulativnima in primerkoma tistih poveličevanih načel demonstracije, »Kar je, je« in »Za isto stvar ni mogoče, da je in da ni«, ki mislim, da od vseh drugih najbolj smeta nositi naslov prirojena. Ta dva sta si tako utrdila sloves splošno sprejetih maksim, da bi bilo nedvomno mišljeno kot nenavadno, če bi morali podvomiti o njiju. Vendar pa si jemljem svobodo reči, da sta ti propoziciji tako daleč od tega, da bi imeli splošno privolitev, da obstaja velik del človeštva, kateremu ti propoziciji nista tako znani.

§ 5. *Nista naravno vtisnjeni* v *duh, saj ju ne poznajo otroci, idioti itn.* Kajti, prvič, očitno je, da vsi otroci in idioti nimajo niti najmanjšega pojma ali misli o njiju. Pomanjkanje tega pa je dovolj za uničenje tiste splošne privolitve, ki mora biti nujna spremljava vseh prirojenih načel. Zdi se mi skoraj protislovje reči, da obstajajo resnice, vtisnjene v dušo, ki jih ta ne zaznava ali razume: vtiskovanje, če sploh kaj pomeni, ni nič drugega kot povzročanje, da so nekatere resnice zaznane. Kajti karkoli vtisniti v duh, ne da bi duh to zaznal, se mi zdi težko razumljivo. Če torej otroci in idioti imajo duše, s tistimi vtisi v njih, jih morajo neizogibno zaznavati in nujno poznati in privoliti v te resnice; ker pa jih ne poznajo in vanje ne privolijo, je očitno, da ni takih vtisov. Kajti če ni naravno vtisnjenih pojmov, kako so potem lahko prirojeni? In če so vtisnjeni pojmi, kako so lahko neznani? Reči, da je pojem vtisnjen v duh in vendarle hkrati reči, da ga duh ne pozna in da ga še nikoli ni opazil, pomeni izničiti ta vtis. Za nobeno propozicijo ni mogoče reči, da je v duhu, ki je ta še nikoli ni (s)poznal, ki se je še nikoli ni zavedal. Kajti če kdo zaradi istega razloga torej reče, da so vse propozicije, ki so resnične in v katere je duh kdajkoli zmožen privoliti, v duhu in vtisnjene; kajti če lahko kdo reče, da je v duhu tisto, kar nikoli ni vedel, je to zgolj zato, ker je to zmožen vedeti in tako so v duhu vse resnice, ki jih bo kdajkoli vedel. Ne, tako so resnice lahko vtisnjene v duh, ki jih nikoli ni niti jih nikoli ne bo vedel, kajti človek lahko živi dolgo in na koncu lahko umre v nevednosti glede mnogih resnic, ki jih je bil njegov duh zmožen vedeti, in to z gotovostjo. Tako da če je zmožnost vedeti naravni vtis, za katerega se borimo, bodo vse resnice, do katerih vednosti se človek kdajkoli dokoplje, po tej razlagi, prirojene; ta velika poanta pa ne bo pomenila nič več kot zgolj zelo neprimeren način govorjenja, ki, medtem ko se pretvarja, da trdi nasprotno, ne pove nič drugega od tistih, ki zanikajo prirojena načela. Saj nihče ni, tako mislim, nikoli zanikal, da je duh zmožen poznati nekatere resnice. Zmožnost, pravijo, je prirojena, vednost pridobljena. Toda zakaj potem tak boj za nekatere prirojene maksime? Če je resnice mogoče vtisniti v razum, ne da bi bile zaznane, potem ne morem videti nobene razlike, ki lahko obstaja med vsakršnimi resnicami, ki je duh zmožen vedeti glede na njihov izvor: vse morajo biti prirojene ali vse morajo biti pridobljene; človek jih bo šel zaman razlikovati. Tisti torej, ki govori o prirojenih pojmih v razumu, ne more (če s tem misli kakršnokoli posebno vrsto resnic) meniti, da so take resnice v razumu kot nikoli zaznane in da jih še v

popolnosti ne pozna. Kajti če te besede »biti v razumu« imajo kakšno dostojnost, pomenijo, da bi bile razumljene. Tako da biti v razumu in ne biti razumljen, biti v duhu in nikoli ne biti zaznan pove ravno toliko kot reči nekaj je in ni v duhu ali razumu. Če sta torej ti dve propoziciji »Kar je, je« in »Za isto stvar ni mogoče, da je in da ni« vtisnjeni po naravi, potem otroci ne morejo, da ju ne bi poznali: otroci in vsi, ki imajo duše, ju nujno morajo imeti v svojem razumu, poznati njuno resnico in vanju privoliti.

§ 6. *Odgovor na to, da ju ljudje spoznajo, ko pridejo do uporabe razuma.* Da bi se temu izognili, se običajno odgovori, da ju vsi ljudje poznajo in vanju privolijo, ko pridejo do uporabe razuma, in to je dovolj za dokaz, da sta prirojeni. Jaz odgovarjam:

§ 7. Dvomljivi izrazi, ki imajo komaj kak pomen, veljajo za jasne razloge za tiste, ki si – ker so pristranski -, sploh ne prizadevajo preučiti celo tisto, kar rečejo sami. Kajti če nanesemo ta odgovor s kakršnimkoli znosnim smislom na naš sedanji cilj, mora pomeniti eno od teh dveh stvari: bodisi da ljudje, takoj ko začnejo uporabljati razum, te domnevne prirojene vpise spoznajo in opazijo, bodisi da ljudem uporaba in vaja njihovega razuma pomaga pri odkrivanju teh načel in gotovo povzroči, da so jim znane.

§ 8. *Če jih je odkril um, to ne bo dokazalo, da so prirojeni.* Če menijo, da z uporabo uma ljudje lahko odkrijejo ta načela in da je to dovolj za dokaz, da so prirojena, bo njihov način dokazovanja ostal naslednji, to je, katerekoli resni« nam lahko um z gotovostjo odkrije in povzroči, da vanje trdno privolimo – vi te so naravno vtisnjene v duh, saj tista splošna privolitev, ki je narejena za ki hov znak, ne pomeni nič drugega kot tole: da smo z umom zmožni priti do nekatere vednosti in vanjo privoliti in da na ta način ne bo nobene razlike med aksiomi matematikov in teoremi, ki jih iz njih izpeljejo – za vse mora biti enako dopuščeno, da so prirojeni, saj so vsi odkritja, ki jih ustvari raba uma, in resnice, do katerih se racionalno bitje gotovo lahko dokoplje, če pravilno uporabi svoje misli na tak način.

§ 9. *Zmotno je, da jih odkriva um.* Toda kako lahko ti ljudje mislijo, da je raba uma nujna za odkrivanje načel, ki so domnevno prirojena, ko um (če jim lahko verjamemo) ni nič drugega kot zmožnost izpeljave neznanih resnic iz načel ali propozicij, ki so že znane? Za tisto, za česar odkritje potrebujemo um, si gotovo nikoli ne moremo misliti, da je prirojeno, razen če, kot sem rekel, da bomo menili, da so vse gotove resnice, ki nas jih kdajkoli nauči um, prirojene. Lahko si tudi mislimo, da je raba uma nujna za to, da omogoči, da naše oči odkrijejo vidne objekte, kot tudi da bi potrebovali um ali njegovo rabo za to, da bi razum videl, kaj je prvotno vanj vtisnjeno in ne more biti v razumu, preden tega razum ne zazna. Tako da narediti, da um odkrije tiste vtisnjene resnice, pomeni, da raba uma človeku odkrije, kaj je vedel že od prej. Če pa ljudje imajo te prirojene vtisnjene resnice prvotno in pred rabo uma, pa jih še vedno vselej ne poznajo, dokler ne uporabijo um, to dejansko pomeni, da jih ljudje hkrati poznajo in ne poznajo.

§ 10. *Pri odkritju teh dveh aksiomov ni bilo uporabljeno sklepanje/dokazovanje.* Morda bo tu rečeno, da v matematične dokaze in druge resnice, ki niso prirojene, ne privolimo takoj, ko se predložene, v čemer se razlikujejo od teh aksiomov in drugih prirojenih resnic. O privolitvi bom imel priložnost govoriti ob prvem

predlaganju, še zlasti v kratkem. Tu bom zgolj in zelo rade volje dopustil, da so ti aksiomi in matematični dokazi različni v naslednjem: da slednji potrebujejo um, uporabo dokazov, da bi jih razložili in da bi dobili našo privolitev, prvih pa se, takoj ko so razumljeni, brez najmanjšega sklepanja/dokazovanja oklenemo in vanje privolimo. Toda jaz poleg tega prosim dovoljenje, da pripomnim, da to razodeva slabost tega izgovora, ki zahteva rabo uma za odkrivanje teh splošnih resnic, saj je treba priznati, da pri njihovem odkritju sploh ni uporabljeno sklepanje/dokazovanje. In jaz mislim, da si tisti, ki dajejo ta odgovor, ne bodo želeli trditi, da je poznavanje tega aksioma »Za isto stvar ni mogoče, da je in da ni« dedukcija našega uma. Kajti to bi pomenilo tisto uničenje darežljivosti narave, za katero se zdi, da jo imajo tako radi, medtem ko naredijo vednost teh načel odvisno od dela naših misli. Kajti vsako sklepanje/dokazovanje je raziskovanje in preudarjanje in zahteva muke in vztrajnost. In kako je mogoče na kakršenkoli znosen način domnevati, da bi tisto, kar je bilo vtisnjeno po naravi kot osnova in vodilo našega uma, moralo potrebovati rabo uma, da bi to odkril?

§ 11. *In tudi če bi bilo uporabljeno, bi to dokazalo, da niso prirojeni.* Tisti, ki se bodo potrudili z malo pozornosti premisliti o delovanjih razuma, bodo odkrili, da ta voljna privolitev duha v nekatere resnice ni odvisna niti od prirojenih vpisov niti od rabe uma, temveč od zmožnosti duha, ki je povsem različna od obojega, kot bomo videli kasneje. Um torej nima ničesar opraviti z doseganjem naše privolitve v te aksiome. Če naj bi rek, da »jih ljudje poznajo in vanje privolijo, ko pridejo do rabe uma«, pomenil, da nam raba uma pomaga pri (s)poznavanju teh aksiomov, potem je izrecno zmoten, če pa bi bil resničen, bi dokazoval, da niso prirojeni.

§ 12. *Čas,* v *katerem pridemo do rabe uma, ni čas, v katerem pridemo do vednosti teh aksiomov.* Če vednost in privolitev vanje, »ko pridemo do rabe uma«, pomeni, da je to čas, v katerem pride do tega, da jih duh opazi in da takoj ko otroci pridejo do rabe razuma, pridejo tudi do tega, da te aksiome poznajo in vanje privolijo, je tudi to zmotno in lahkomiselno. Prvič, je zmotno zato, ker je očitno, da ti aksiomi niso v duhu tako zgodaj, kot raba uma in je torej čas, v katerem pridemo do rabe uma, zmotno določen kot čas njihovega odkritja. Koliko primerov rabe uma lahko opazimo pri otrocih, dolgo preden imajo kakršnokoli vednost o tem aksiomu »Za isto stvar ni mogoče, da je in da ni«? In velik del neukih ljudi in divjakov preživi mnogo let, celo let njihovega racionalnega obdobja, ne da bi kdajkoli premišljevali o tej in njej podobnim splošnim propozicijam. Dopuščam, ljudje se ne dokopljejo do vednosti o teh splošnih in bolj abstraktnih resnicah, za katere se misli, da so prirojene, dokler ne pridejo do rabe uma; jaz pa dodajam, da niti tedaj ne. Kar je tako zato, ker dokler se ne dokopljejo do rabe uma, te splošne abstraktne ideje niso v duhu, o katerem so ti splošni aksiomi, ki so zmotno razumljeni kot prirojena načela, vendar so seveda narejena odkritja in resnice, uvedene in prinešene v duh na enak način in odkrite po enaki poti kot več drugih propozicij, za katere nihče ni bil tako ekstravaganten, da bi jih predpostavljal za prirojene. Upam, da bo to jasno v nadaljevanju te razprave. Torej dopuščam nujnost, da bi se morali ljudje dokopati do rabe uma, preden dobijo vednost o teh splošnih resnicah, vendar

zanikam, da je čas, v katerem se ljudje dokopljejo do rabe uma, čas njihovega odkritja.

§ 13. S *tem se ne razlikujejo od drugih resnic, ki jih je mogoče vedeti.* Medtem je opazno, da to govorjenje, da ljudje vedo in privolijo v te aksiome, »ko se dokopljejo do rabe uma«, dejansko ne pomeni ni več kot to: da nikoli niso znani niti opaženi pred rabo uma, vendar je vanje mogoče verjetno privoliti v nekem času po tem, med človekovim življenjem. Toda kdaj, to ni gotovo. In tako se utegne zgoditi z vsemi drugimi resnicami, ki jih je mogoče vedeti, kot tudi temi, ki torej nimajo nobene prednosti niti posebnosti pred drugimi, ki imajo ta sloves, da so znane takrat, ko se dokopljemo do rabe uma. Niti ni s tem dokazano, da so prirojene, temveč povsem nasprotno.

§ 14. *Če bi bil čas, v katerem se dokopljemo do rabe uma, čas njihovega odkritja, to ne bi dokazalo, da so prirojene.* Toda, drugič, če bi bilo res, da je njihov natančen čas, ko so znane in ko se vanje privoli, ko se ljudje dokopljejo do rabe uma, ne bi niti to dokazalo, da so prirojene. Ta način argumentacije je ravno tako lahkomiseln, kot je zmotna sama predpostavka. Kajti po kakšni vrsti logike bi se zdelo, da je vsakršen pojem izvorno po naravi vtisnjen v duh ob svoji prvi tvorbi zato, ker je prvi opažen in se vanj privoli, ko se zmožnost duha, ki ima povsem drugačno področje, začne sama uveljavljati? In če bi se zato za čas, v katerem se dokopljemo do rabe govora, predpostavljalo, da je to čas, ko v te aksiome prvič privolimo (ki utegne biti ravno tako resničen kot čas. v katerem se ljudje dokopljejo do rabe uma), bi to bilo ravno tako dober dok; da so prirojeni, kot reči, da so prirojeni zato, ker ljudje vanje privolijo, ko dokopljejo do rabe uma. S temi ljudmi prirojenih načel potem soglašam, da duhu ni nobene vednosti o teh splošnih in samorazvidnih aksiomih, dokler ne pride do eksistence uma. Vendar zanikam, da je čas, ko se dokopljemo do rabe uma, natanko čas, ko so prvič opaženi; če pa bi to že bil natančen čas, zanikam, da bi dokazoval, da so prirojeni. Vse, kar je resnično mišljeno s to propozicijo, da ljudje »vanje privolijo, ko se dokopljejo do rabe uma«, ni nič več kot tole: da tvorjenje splošnih abstraktnih idej in razumevanje splošnih imen, spremlja racionalno zmožnost in z njo raste in da zato otroci običajno teh splošnih idej ne dobijo niti se ne naučijo imen, ki stojijo namesto njih, dokler se jim – potem ko so precej časa urili svoj um glede običajnih in bolj posameznih idej – ne prizna zaradi njihove običajne razprave in delovanja z drugimi, da so zmožni razumnega pogovora. Če je privolitev v te aksiome, ko se ljudje dokopljejo do rabe uma, lahko resnična v kakršnemkoli drugem smislu, si želim, da bi bilo mogoče to pokazati – ali vsaj, kako v tem ali v kakšnem drugem smislu – dokazuje, da so prirojeni.

§ 15. *Koraki, s katerimi si duh pridobi nekatere resnice.* Čuti najprej spustijo noter posamezne ideje in opremijo še prazen kabinet in duh se postopno seznani z nekaterimi od njih; nastanjene so v spominu in dodana so jim imena. Po tem gre duh dalje, jih abstrahira in se postopno nauči rabe splošnih imen. Na ta način se duh opremi z idejami in jezikom, gradivi, na katerih vadi svojo diskurzivno zmožnost. Raba uma pa postaja dnevno bolj vidna, ker ta gradiva, ki ga zaposlujejo, naraščajo. Toda čeprav imetje splošnih idej in raba splošnih imen in um običajno rastejo skupaj, vendar ne vidim, kako to na kakršenkoli način dokazuje, da so prirojene. Vednost o nekaterih resnicah, priznam, je zelo zgodaj

v duhu, toda na način, ki kaže, da niso prirojene. Kajti če bomo opazovali, bomo ugotovili, da je še vedno o idejah, vendar ne prirojenih, temveč pridobljenih; vednost je o tistih prvih idejah, ki jih vtisnejo zunanje stvari, s katerimi imajo otroci opravka že od najzgodnejših časov in ki naredijo najbolj pogoste vtise na njihove čute. V tako dobljenih idejah duh odkrije, da nekatere soglašajo, druge pa se razlikujejo verjetno takoj, ko kakorkoli uporablja spomin in takoj ko je zmožen ohraniti in zaznati različne ideje. Toda ali se to dogaja takrat ali ne, gotovo je, da se dogaja dolgo preden duh uporablja besede ali se dokoplje do tega, kar običajno imenujemo »raba uma«. Kajti otrok pozna, preden lahko govori, tako gotovo razliko med idejami sladkega in grenkega (to je, da sladko ni grenko), kot kasneje ve (ko pride do govora), da pelin in sladkorček nista ista stvar. § 16. *Privolitev* v *domnevne prirojene resnice je odvisna od imetja jasnih in razločnih idej o tem, kaj pomenijo njihovi termini, ne pa od njihove prirojenosti.* Otrok ne ve, da je 3 plus 4 enako 7, dokler ne pride do tega, da je zmožen šteti do sedem in je dobil ime in idejo enakosti ter potem, ob obrazložitvi teh besed, takoj privoli v to ali, raje, zazna resnico te propozicije. Toda niti ne potem voljno privoli zato, ker je prirojena resnica, niti ni njegova privolitev do tedaj umanjkala, ker si je želel rabo uma. Toda njena resnica se mu pojavi, takoj ko je v svojem duhu uredil jasne in razločne ideje, namesto katerih stojijo ta imena. Potem pa ve resnico te propozicije na enakih osnovah in z enakimi sredstvi, kot je pred tem vedel, da prot in češnja nista ista stvar in na enakih osnovah tudi, da lahko potem pride do vednosti o »Za isto stvar ni mogoče, da je in da ni«, kot bo bolj popolno pokazano kasneje. Tako da pozneje kot se kdo dokoplje do tega, da ima tiste splošne ideje, o katerih so ti aksiomi, ali da pozna pomen tistih splošnih terminov, ki stojijo namesto njih, ali da v svojem duhu poveže ideje, za kar stojijo, dlje bo tudi trajalo, preden bo prišel do privolitve v te aksiome, katerih termini, z idejami, za katere stojijo, niso nič bolj prirojeni kot tisti za mačko ali podlasico; počakati mora, dokler ga čas in opazovanje ne seznani z njimi in potem bo zmožen vedeti resnico teh aksiomov ob prvi priložnosti, ki mu bo omogočila te ideje spraviti skupaj v duhu in opaziti, ali soglašajo ali ne soglašajo, v skladu s tem, kot je izraženo v teh propozicijah. In zaradi tega človek ve, da je 18 plus 19 enako 37 z enako samorazvidnostjo, kot ve, da je 1 plus 2 enako 3; vendar otrok tega ne ve tako hitro, kot drugi, in to ne zaradi pomanjkanja rabe uma, temveč zato, ker idej, za katere stojijo besede osemnajst, devetnajst in sedemintrideset, ne dobimo tako hitro, kot tistih, ki so menjene z ena, dva in tri.

§ 17. *Privolitev, takoj ko so predlagane in razumljene, dokazuje, da niso prirojene.* Ko je torej to izmikanje splošni privolitvi, ko se ljudje dokopljejo do rabe uma, neuspešno in ne pušča nobene razlike med tistimi domnevnimi prirojenimi in drugimi resnicami, ki so pridobljene kasneje in naučene, si ljudje prizadevajo zagotoviti splošno privolitev v tiste, ki jih imenujejo aksiome, rekoč, da vanje splošno privolimo takoj, ko so predlagani, in termini, ki so predlagani, razumljeni: ko vidijo, da vsi ljudje, celo otroci, takoj ko jih slišijo in razumejo termine, v te propozicije privolijo, mislijo, da je to dovolj za dokaz, da so prirojene. Ker se ljudje nikoli ne izneverijo, potem ko so enkrat razumeli besede, priznati, da so to nedvomne resnice, bodo sklepali, da so te propozicije gotovo bile najprej naseljene v razumu, katere duh, brez kakršnegakoli učenja, ob prvem predlogu takoj sprejme in vanje privoli in potem nikoli več ne dvomi.

§ 18. *Če naj bo taka privolitev znak prirojenosti, potem morajo biti prirojeno »da je ena plus dva enako tri in da sladkost ni grenkost« in tisoč podobnih.* V odgovoru na to sprašujem, ali je voljna privolitev v propozicijo ob prvem slišanju in razumevanju terminov gotov znak prirojenega načela? Če ni, potem se za tako splošno privolitev zaman zahteva, da je dokaz zanje: če naj se reče, da je znak prirojenosti, morajo potem dopustiti, da so prirojene vse tiste propozicije, v katere se splošno privoli takoj, ko so slišane, s čimer bodo odkrili, da so obilno založeni s prirojenimi načeli. Kajti na enakih osnovah, to je na privolitvi ob prvem slišanju in razumevanju terminov, bodo ti ljudje dopustili, da so prirojene in bodo morali tudi dopustiti, da je prirojenih več propozicij o številih; torej to, da je 1 plus 2 enako 3, da je 2 plus 2 enako 4 in mnoštvo drugih podobnih propozicij o številih, v katere vsakdo privoli ob prvem slišanju in razumevanju terminov, mora imeti mesto med temi prirojenimi aksiomi. Niti ni to prednost zgolj števil in propozicij, tvorjenih o njihovem večjem številu, kajti celo filozofija narave in vse druge znanosti, ponujajo propozicije, za katere je gotovo, da ustrezajo privolitvi, brž ko so razumljene. To, da »Dve telesi ne moreta biti na istem mestu«, je resnica, pri kateri nihče ne vztraja manj kot pri aksiomih »Za isto stvar ni mogoče, da je in da ni«, da »belo ni črno«, da »kvadrat i krog«, da »sladkost ni grenkost«. V te in milijon drugih takih propozicij, vs; tolikih, kot imamo razločnih idej, mora vsakdo ob svoji pameti pri prvem slišanju in razumevanju, za kaj stojijo imena, nujno privoliti. Če bodo ti ljud zvesti svojemu lastnemu pravilu in šteli, da je privolitev ob prvem slišanju in razumevanju terminov znak prirojenosti, morajo ne le dopustiti toliko prirojenih propozicij, kot imajo ljudje posebnih idej, temveč toliko propozicij, kolikor jih lahko tvorijo ljudje, pri čemer različne ideje zanikajo drug drugo. Ker bo vsaka propozicija, pri čemer ena različna ideja zanika drugo, gotovo našla privolitev ob prvem slišanju in razumevanju terminov, kot ta splošna »Za isto stvar ni mogoče, da je in da ni« ali tista, ki je njen temelj in jo je lažje razumeti od dveh »Isto ni različno«, bodo ob taki razlagi imeli legije tovrstnih prirojenih propozicij, če ne omenimo kakih drugih. Ker pa nobena propozicija ne more biti prirojena, razen če ni ideja, o kateri je, prirojena, bi to pomenilo domnevati, da so vse naše ideje barv, zvokov, okusov itn. prirojene, ni pa nobene stvari, ki bi lahko bila bolj v nasprotju z umom in izkustvom, kot je ta. Splošna in voljna privolitev ob slišanju in razumevanju terminov je, tako dopuščam, znak samorazvidnosti, toda samorazvidnost, ki ni odvisna od prirojenih vtisov, temveč od nečesa drugega (kot bomo pokazali kasneje), sodi k nekaterim propozicijam, glede katerih še nihče doslej ni bil tako ekstravaganten, da bi se pretvarjal, da so prirojene.

§ 19. *Take manj splošne propozicije, znane pred temi splošnimi aksiomi.* Niti se ne sme reči, da so te bolj partikularne samorazvidne propozicije, v katere se privoli ob prvem slišanju, kot tista »da je 1 plus 2 enako 3«, da »zelena ni rdeča« itn., sprejete kot posledice tistih bolj splošnih propozicij, na katere gledamo kot na prirojena načela, kajti vsakdo, ki se bo potrudil opaziti, kaj se dogaja v razumu, bo gotovo ugotovil, da te in podobne manj splošne propozicije gotovo poznajo in vanje privolijo tisti, ki izrecno ne poznajo teh splošnejših aksiomov. Ker pa so tako prej v duhu kot tista (kot se imenujejo) prva načela, jim ne moremo biti dolžni privolitev, s katero so sprejete pri prvem slišanju.

§ 20. »1 *plus* 1 *je enako* 2 *itn.; niti splošna niti koristna propozicija – odgovor*. Če se reče, da te propozicije, to je »2 plus 2 je enako 4«, »rdeča ni modra« itn., niso splošni aksiomi niti nisi bog ve kaj koristne, odgovarjam, da to nima nobenega vpliva na argument splošne privolitve, ko propozicijo prvič slišimo in razumemo. Kajti če bi to bilo zanesljiv znak prirojenosti, da za katerikoli propozicijo je mogoče ugotoviti, da uživa splošno privolitev, brž ko je slišana in razumljena, mora biti dopuščeno, da je prirojena kot ta aksiom »Za isto stvar ni mogoče, da je in da ni«, potem sta na tej osnovi enaki. Kar pa se tiče razlike, da je bolj splošna, to naredi ta aksiom bolj oddaljen od tega, da je prirojen; tiste splošne in abstraktne ideje, ki so bolj tuje našemu prvemu dojetju od onih, ki so bolj partikularne samorazvidne propozicije, zato potrebujejo dalj časa, preden jih dopusti in vanje privoli rastoči razum. Kar pa zadeva koristnost teh veličastnih aksiomov – za to bo ugotovljeno, da morda ni tako velika kot se na sploh pojmuje, ko pride do tega, da jo popolneje obravnavamo na primernem mestu.

§ 21. *Ti aksiomi včasih niso znani, dokler niso predlagani – to dokazuje, da niso prirojeni.* Vendar še nismo opravili s »privolitvijo v propozicije ob prvem slišanju in razumevanju njihovih terminov«. Spodobi se najprej pripomniti, da je to – namesto da bi bilo znak, da so prirojeni – dokaz nasprotnega, saj domneva, da nekateri, ki razumejo in vedo druge stvari, teh načel ne poznajo, dokler jim niso predložena in da lahko nismo seznanjeni s temi resnicami, dokler jih ne slišimo od drugih. Kajti če bi bili prirojeni, zakaj bi potem potrebovali, da so predloženi, da bi si pridobili privolitev, ko pa – s tem ko so v razumu po naravnih in izvornih vtisih (če bi bilo kaj takega) – ni mogoče, da ne bi bili prej znani? Ali pa jih predlaganje dejansko jasneje vtisne v duh, kot jih je narava? Če je tako, potem bo sledilo, da jih človek pozna bolje, potem ko se jih je tako naučil, kot pa se jih je naučil prej. Od tod bo sledilo, da nam ta načela utegnejo biti bolj razvidna s pomočjo učenja drugih, kot pa jih je naredila narava s vtisom, kar pa bo v slabem soglasju s prepričanjem o prirojenih načelih in jim dalo kaj malo avtoritete, temveč, nasprotno, jih naredi neprimerne za to, da bi bila osnova vse naše druge vednosti, za kar se pretvarjajo, da so. Ni mogoče zanikati tega, da se ljudje najprej seznanijo s temi samorazvidnimi resnicami, ko so predlagane, vendar je jasno, da vsakdo, ki to naredi, v sebi ugotovi, da potem začne poznati propozicijo, ki je prej ni poznal, in o kateri od takrat dalje nikoli ne dvomi, ne zato, ker bi bila prirojena, temveč zato, ker mu obravnava narave stvari, ki je vsebovana v teh besedah, ne bi dopustila misliti drugače, kako ali kadarkoli je izzvan, da o njih razmišlja. In če mora vse, v kar se privoli ob prvem slišanju in razumevanju besed, veljati za prirojeno načelo, potem mora biti prirojeno vsako dobro utemeljeno opazovanje, izpeljano iz partikularij v splošno pravilo. Vendar pa je gotovo, da se ne vse, temveč zgolj modre glave, najprej vnamejo glede teh opazovanj in jih zvedejo na splošne propozicije: ne prirojene, temveč zbrane iz prejšnje seznanjenosti in razmisleka o posameznih primerih. V te, ko jih naredijo opazujoči ljudje, neopazujoči ljudje, ko so jim predložene, ne morejo zavrniti svoje privolitve.

§ 22. *Ker so implicitno znane pred predložitvijo, to pomeni, da jih je duh zmožen razumeti ali pa sicer nič ne pomenijo.* Če se reče, da ima razum *implicitno vednost* o teh načelih, vendar pa ne eksplicitne, preden jih tako prvič sliši (kot

morajo reči tisti, ki bodo rekli, da so v razumu, preden so znane), bo težko razumeti, kaj je mišljeno z načelom, implicitno vtisnjenim v razum, razen če to ni to, da je duh zmožen take propozicije razumeti in vanje trdno privoliti. In tako je treba vse matematične dokaze kot tudi prva načela sprejeti za prirojene vtise na duha. Za kar pa se bojim, da bodo tisti, ki sem jim zdi težje dokazati propozicijo, kot pa vanjo privoliti, ko je enkrat dokazana, težko dopustili. Le malo matematikov pa bi bilo pripravljenih verjeti, da so vsi diagrami, ki so jih narisali, zgolj kopije tistih prirojenih znakov, ki jih je narava vtisnila v njihove duhove.

§ 23. *Argument o privolitvi ob prvem slišanju temelji na zmotni predpostavki o nobenem predhodnem učenju.* Obstaja, tako se bojim, še ta dodatna slabost v zgoraj omenjenem argumentu, ki naj bi nas prepričal, da je torej treba razmišljati kot o prirojenih o tistih dokazih, ki jih ljudje *dopuščajo ob prvem slišanju,* ker privolijo v propozicije, ki niso naučene, niti jih ne prejmejo na osnovi moči kakršnegakoli argumenta ali dokaza, temveč na osnovi zgolj eksplikacije ali razumevanja izrazov. V osnovi tega, se mi zdi, leži naslednja zmota: da se za ljudi domneva, da jih ni mogoče ničesar *naučiti* niti da se ne morejo ničesar *naučiti de novo,* ko pa jih je v resnici mogoče nekaj naučiti in se dejansko naučijo nekaj, česar prej niso vedeli. Kajti, prvič, očitno je, da so se naučili izrazov in njihovega pomena; rodili se niso niti z enim niti z drugim. Toda to v tem primeru ni vsa pridobljena vednost: same ideje, o katerih je propozicija, jim niso prirojene nič bolj kot njihova imena, temveč so naknadno pridobljene. Tako da bi pri vseh propozicijah, v katere se privoli, ko jih prvič slišimo, in v katerih tako izrazi propozicij, to, da nadomeščajo take ideje in da tudi same ideje, ki jih ti nadomeščajo, niso nič prirojenega, rad vedel, kaj v takih propozicijah ostane, kar je prirojenega? Kajti rad bi videl tistega, ki bi mi pokazal tisto propozicijo, katere bodisi izrazi bodisi ideje bi bile prirojene. Ideje in imena dobimo korak za korakom in se naučimo ustrezne povezave enih z drugimi ter potem ob prvem slišanju privolimo v propozicije, tvorjene iz takih izrazov, katerih pomen smo se naučili in v čemer je izraženo soglasje ali nesoglasje, ki ga lahko zaznamo v naših idejah, ko so postavljene skupaj, četudi v druge propozicije, ki so same na sebi ravno tako gotove in očitne, vendar pa zadevajo ideje, ki niso tako hitro ali zlahka pridobljene, hkrati nikakor nismo zmožni privoliti. Kajti čeprav otrok hitro privoli v propozicijo »jabolko ni ogenj«, ko je po natančni seznanitvi dobil ideji teh dveh različnih stvari, ki sta posebej vtisnjeni v njegov duh, in se nauči, da ju imeni *jabolko* in *ogenj* nadomeščata, bo vendar preteklo še nekaj let, preden bo isti otrok morda privolil v propozicijo »Za isto stvar ni mogoče, da je in da ni«. Kajti četudi se je besed morda zlahka naučiti, njihov pomen pa je širši, obsežnejši in abstraktnejši kot pomen imen, pridruženih tem čutnim stvarem, mora otrok z njim opraviti. Zato traja dlje časa, preden se nauči njihovega natančnega pomena in zahteva dlje časa, da si v svojem duhu jasno ustvari tiste splošne ideje, ki jih nadomeščajo. Dokler to ni narejeno, si boste zaman prizadevali, da bi katerikoli otrok privolil v propozicijo, sestavljeno iz takih splošnih izrazov, toda takoj ko je otrok dobil te ideje in se naučil njihovih imen, pripravljeno sprejme tako eno kot drugo od zgoraj omenjenih propozicij in to iz istega razloga, *to je,* ker ugotovi, da ideje, ki jih ima v svojem duhu, soglašajo ali ne soglašajo druga z drugo, v skladu s tem, ali so besede v propoziciji, ki jih nadomeščajo, zatrjene ali zanikane druga o drugi. Če pa so mu dane propozicije

v besedah, ki nadomeščajo ideje, ki jih še nima v svojem duhu, v take propozicije, ki so same na sebi očitno resnične ali neresnične, ne da niti privolitve niti z njimi ne soglaša, temveč je glede njih neveden. Kajti za besede, ki so zgolj prazni zvoki, ne da bi bile znaki naših idej, si ne moremo kaj, da ne bi vanje privolili, kolikor ustrezajo tistim idejam, ki jih imamo, in nič več od tega. Toda pokaz, s kakšnimi koraki in načini pride vednost v naš duh, in razlogi za več stopenj privolitve – to bo zadeva razprave, ki sledi; tu utegne zadostovati, da smo se dotaknili zgolj enega razloga, ki me je spravil v dvom glede tistih prirojenih načel.

§ 24. *Niso prirojena, ker privolitev vanje ni univerzalna.* Da bi sklenil ta argument *univerzalne privolitve,* soglašam s tistimi zagovorniki prirojenih načel, da če so ta *prirojena,* potem morajo *imeti univerzalno privolitev.* Kajti to, da bi resnica morala biti prirojena, pa vendarle vanjo ne bi bilo privolitve, je zame nerazumljivo, kot takrat, ko bi človek hkrati vedel in ne bi vedel resnice. Toda potem – po lastnem priznanju teh ljudi – ne morejo biti prirojena, ker vanje ne privolijo tisti, ki ne razumejo izrazov, niti velik del onih, ki jih razumejo, vendar teh propozicij še nikoli niso slišali niti o njih razmišljali, kar je, tako mislim, vsaj ena polovica človeštva. Toda tudi če bi bilo število veliko manjše, bi bilo dovolj za uničenje *univerzalne privolitve* in s tem pokazalo, da te propozicije niso prirojene, če zanje ne bi vedeli zgolj otroci.

§ 25. *Te maksime niso znane prve.* Da pa me ne bi lahko obtožili, da dokazujem na podlagi misli otrok, ki so nam neznane, in da sklepam na podlagi tega, kar se dogaja v njihovem razumu, preden to izrazijo, takoj za tem pravim, da ti dve splošni propoziciji nista resnici, ki *jih najprej ima* otrokov *duh,* niti niso predhodnica vseh pridobljenih in naključnih pojmov, ki bi to – če bi bili prirojeni – morali biti. Ali to lahko določimo ali ne, ni pomembno, saj gotovo obstaja čas, ko otroci začnejo govoriti, njihove besede in dejanja pa nam zagotavljajo, da to počnejo. Ko so torej zmožni mišljenja, vednosti in privolitve, ali je mogoče racionalno predpostavljati, da lahko ne poznajo tistih pojmov, ki jih je vtisnila narava, če kaj takega obstaja? Ali si je mogoče po kakršnemkoli prikazu uma zamisliti, da zaznavajo vtise od zunanjih stvari in da hkrati ne poznajo tistih znakov, za katere je narava sama poskrbela, da jih je vtisnila vanje? Ali lahko prejmejo in privolijo v naključne pojme in hkrati ne vedo nič o onih, ki so domnevno vtkani v sama načela njihovega bivanja in tja vtisnjeni z neizbrisnimi znaki, da bi bili temelj in vodilo vse njihove pridobljene vednosti in prihodnjega umovanja? To bi pomenilo, da bi se narava naprezala brez kakega smotra ali da bi vsaj pisala zelo slabo, saj njenih znakov ne bi mogle brati tiste oči, ki vidijo druge stvari zelo dobro. Za te domnevno najbolj jasne dele resnice in temelje naše celotne vednosti bi bilo potem zelo slabo, če ne bi bili najprej znani in če bi brez njih bila mogoča nedvomna vednost o nekaterih drugih stvareh. Otrok gotovo ve, da *dojilja,* ki ga hrani, ni niti *mačka,* s katero se igra, niti *črni Maver,* ki se ga boji; da *ingverjevo seme* ali *gorčica* , ki jo zavrača, nista *jabolko* ali *sladkor,* po katerem hlepi. To je gotovo in nedvomno zagotovljeno, toda ali bo kdo rekel, da zaradi tega načela »Za isto stvar ni mogoče, da je in da ni« on tako trdno privoli v te in druge dele svoje vednosti? Ali da ima otrok kak pojem ali da razume to propozicijo v starosti, v kateri je jasno, da pozna zelo veliko drugih resnic? Za tistega, ki bo rekel, da se otroci s temi splošnimi abstraktnimi

spekulacijami srečajo ob svojih stekleničkah za dojenčke in svojih ropotuljah, bi se utegnilo nemara upravičeno misliti, da ima več strasti in vneme za svoje mnenje, vendar manj iskrenosti in resnice od nekoga te starosti.

§ 26. *In zato niso prirojene.* Četudi torej obstaja več splošnih propozicij, ki naletijo na nenehno in voljno privolitev, brž ko so predlagane odraslim ljudem, ki so se dokopali do rabe bolj splošnih in abstraktnih idej in imen, ki jih nadomeščajo, in ki jih ne gre najti pri tistih v nežni starosti, ki kljub temu vedo druge stvari, te ne morejo izražati zahteve po univerzalni privolitvi inteligentnih oseb in tako nikakor ne gre domnevati, da so prirojene: nemogoče je, da bi morala kaka resnica, ki je prirojena (če bi kaj takega obstajalo), biti neznana vsaj vsakomur, ki ve kaj drugega. Kajti če obstajajo prirojene resnice, morajo biti prirojene misli; nič ni resnica v duhu, o čemer se nikoli ni razmišljalo. S čimer je očitno, da če naj bi obstajale kake *prirojene resnice,* bi *morale biti nujno prve* v *katerikoli misli,* prve, ki se tu pojavijo.

§ 27. *Niso prirojene, ker se malo kažejo, pri čemer se tisto, kar je prirojeno, samo kaže najbolj jasno.* To, da splošne maksime, o katerih razpravljamo, niso znane otrokom, *idiotom* in velikemu delu človeštva, smo že zadostno dokazali, pri čemer je očitno, da nimajo univerzalne privolitve, niti niso splošni vtisi. Vendar v tem obstaja še nadaljnji argument proti temu, da bi bile prirojene: da bi se ti znaki, če bi bili prirojeni in izvirni vtisi, *morali zdeti najbolj čitljivi in jasni v* tistih osebah, v katerih še ne najdemo nobenih njihovih sledi. Po mojem mnenju obstaja močna domneva, da niso prirojene, saj so najmanj znane tistim, v katerih bi se morale, če bi bile prirojene, izkazovati z največjo močjo in silovitostjo. Kajti *otroke, idiote, divjake* in *nepismene* ljudi je od drugih najmanj pokvarila navada ali sposojena mnenja; učenje in izobraževanje nista ulila njihovih prirojenih misli v nove kalupe niti niso še dodatno vpeljani tuji in preučevani nauki zmešali tiste jasne znake, ki jih je tam zapisala narava; lahko bi si razumno domišljali, da bi morali v njihovem duhu ti prirojeni pojmi biti precej odprti za pogled vsakogar, kot se gotovo zgodi z mislimi otrok. Utegne se upravičeno pričakovati, da bi ta načela morala biti znana naturščikom, ki niso – ker so neposredno vtisnjena v dušo (kot ti ljudje predpostavljajo) – odvisna od konstitucije ali organov telesa, kar je edina priznana razlika med njimi in drugimi. Mislili bi si, v skladu temi načeli ljudi, da bi morali vsi ti prirojeni žarki svetlobe (če bi kaj takega obstajalo) v tistih, ki nimajo nobenih zadržkov in nobene veščine skrivanja, zasijati v vsem svojem polnem lesku in nas ne bi smeli več pustiti v nobenem dvomu, da obstajajo, nič bolj, kot ne dvomimo o njihovi ljubezni do zadovoljstva in mržnji do bolečine. Toda kakšne splošne maksime gre najti med *otroki, idioti, divjaki* in skrajno *nepismenimi?* Kakšna splošna načela vednosti? Njihovih pojmov je malo in so ozki ter sposojeni zgolj od objektov, s katerimi so imeli povečini opraviti in ki so na njihove čute naredili najpogostejše in najmočnejše vplive. Otrok pozna svojo dojiljo in zibko in postopno z naraščajočo starostjo svoje igrače, mlad divjak pa ima svojo glavo morda napolnjeno z ljubeznijo in lovom, v skladu z modo svojega plemena. Toda tisti, ki bo od nepoučenega otroka ali divjega prebivalca gozdov pričakoval te abstraktne maksime in znana načela znanosti, se bo, bojim, znašel v zmoti. Taka vrsta splošnih propozicij se redko omenja v kočah *Indijancev,* še manj jih je najti v mislih *otrok* ali kak njihov vtis v duhu *naturščikov.* So jezik in posel šol

in akademij učenih nacij, ki so navajene na to vrsto pogovora ali učenja, kjer so spori pogosti. Te maksime so primerne za umetno argumentacijo in koristne za prepričevanje, vendar bolj malo prispevajo k odkritju resnice ali k napredku vednosti. Toda o njihovi majhni koristi za napredovanje vednosti bom imel priložnost obširneje govoriti v 4. knjigi, 7. poglavju.

§ 28. *Rekapitulacija.* Ne vem, kako nesmiselno se to utegne zdeti mojstrom dokaza in bo verjetno ob prvem slišanju težko šlo v glavo vsakomur. Zato moram prositi za majhno premirje s predsodkom in za opuščanje cenzure, dokler ne bom v nadaljevanju te razprave uslišan; pri tem sem zelo voljan podvreči se boljšim sodbam. In ker nepristransko iščem resnico, mi ne bo žal biti prepričan, da sem imel preveč rad svoje lastne pojme, za kar priznam, da smo vsi nagnjeni storiti, ko sta naprezanje in študij z njimi ogreli naše glave.

V celoti gledano ne vidim nobenega razloga za mišljenje, da sta ti dve znameniti spekulativni maksimi prirojeni, ker vanje ni univerzalne privolitve. Privolitev, ki jo tako splošno najdeta, pa ni druga kot tista, katere je v enaki meri deležno več propozicij, ki jim ni dopuščeno, da so prirojene. Privolitev pa, ki jim je dana, je ustvarjena na drugačen način in ne prihaja iz naravnega vpisa, kar bom – o tem ne dvomim – pokazal v nadaljevanju razprave. Če pa se za *ta prva načela* vednosti in znanosti ugotovi, da *niso prirojena, ne more nobena druga spekulativna maksima* (tako predpostavljam) z *večjo pravico zahtevati, da je taka.*

III. poglavje

Ni nobenih prirojenih praktičnih načel

§ 1. *Ni nobenih moralnih načel, tako jasnih in splošno sprejetih, kot so zgoraj omenjene spekulativne maksime.* Če tiste spekulativne maksime, o katerih smo razpravljali v prejšnjem poglavju, nimajo dejanske privolitve vsega človeštva, kot smo tam dokazali, je, kar zadeva *praktična načela*, veliko bolj vidno, da *ne zadovoljujejo univerzalnega sprejetja.* Mislim pa, da bo težko navesti katerokoli moralno pravilo, ki lahko izraža zahtevo po splošni in voljni privolitvi, kot to počne »Kar je, je«, ali ki bi bilo tako manifestna resnica kot »Za isto stvar ni mogoče, da je in da ni«. S čimer je očitno, da so še dlje odmaknjena od upravičenja, da so prirojena; dvom o tem, da so to prirojeni vtisi na duh, pa je močnejši glede teh moralnih načel kot pa drugih. Ne gre za to, da je sploh vprašljiva njihova resnica. So enako resnična, četudi ne enako očitna. Te spekulativne maksime nosijo s seboj svoja lastno razvidnost, toda moralna načela zahtevajo premisleke in razpravljanja in nekaj vaje duha, da bi odkrili gotovost njihove resnice. Niso odprte kot naravni znaki, vtisnjeni v duh, ki bi morali, če bi kaj takega obstajalo, biti vidni sami na sebi in s svojo lastno svetlobo biti gotovi in znani vsakomur. Vendar to ni krnitev njihove resnice in gotovosti, nič bolj kot krnitev resnice ali gotovosti tega, da so trije koti trikotnika enaki dvema pravima kotoma zato, ker to ni tako očitno, kot »da je celota večja od dela«, niti ni to tako prikladno, da bi se vanj privolilo ob prvem slišanju. Utegnilo bi biti dovolj, da so ta moralna pravila zmožna dokaza in je

potemtakem naša lastna napaka, če se ne dokopljemo do nekega njihovega poznavanja. Toda nevednost, v kateri so mnogi glede njih, in počasnost privolitve, s katero jih drugi sprejemajo, sta očitna dokaza, da niso prirojena in da so taka, da se sama ponujata njihovemu pogledu brez iskanja.

§ 2. *Vere in pravičnosti nimajo kot načel vsi ljudje.* Ali obstajajo kakršnakoli moralna načela, glede katerih soglašajo vsi ljudje – glede tega se sklicujem na vsakogar, ki se je le kaj seznanil z zgodovino človeštva in pogledal preko svojega lastnega plota. Kje je tista praktična resnica, ki je univerzalno sprejeta brez dvoma in pomisleka, kot bi se moralo zgoditi, če bi bila prirojena? *Pravičnost* in izpolnjevanje dogovorov – to se *zdi tisto, o čemer večina ljudi soglaša.* To je načelo, za katerega se misli, da sega do razbojniških gnezd in do zvez največjih lopovov; in sami tisti, ki so odšli najdlje v odpravljanju človečnosti, ohranjajo vero in pravila pravičnosti drug do drugega. Priznam, da tudi sami izobčenci to počnejo med seboj, ne da bi ju sprejemali za prirojene zakone narave. Znotraj lastnih skupnosti ju uveljavljajo kot pravila prikladnosti, vendar si ni mogoče zamisliti, da se drži pravičnosti kot praktičnega načela tisti, ki ravna pošteno *c* svojega tovariša cestnega razbojnika, hkrati pa oropa ali ubije prvega častne^ moža, na katerega naleti. Pravičnost in resnica sta skupna vez družbe in za morajo celo izobčenci in roparji, ki so prekinili z vsem svetom onkraj, obdržati vero in pravila enakosti med seboj ali sicer ne morejo držati skupaj. Toda ali bo kdo rekel, da imajo tisti, ki živijo od sleparstva in ropanja, prirojena načela resnice in pravičnosti, ki jih dopuščajo in vanje privolijo?

§ 3. *Odgovor na ugovor: četudi jih ljudje zanikajo* v *svoji praksi, jih vendarle dopuščajo* v *svojih mislih.* Morda bo poudarjeno, da se *tiha privolitev njihovega duha strinja s tistim, čemur njihova praksa oporeka.* Odgovarjam, *prvič,* da sem vselej mislil, da so dejanja ljudi najboljši interpreti njihovih misli. Ker pa je jasno, da so praksa večine ljudi in odkrite izpovedi nekaterih ljudi bodisi podvomile o ali zanikale ta načela, ni mogoče vzpostaviti univerzalne privolitve (četudi bi jo morali iskati zgolj med odraslimi ljudmi), brez katere pa ni mogoče skleniti, da so prirojena. *Drugič,* zelo nenavadno in nerazumno je predpostavljati prirojena praktična načela, ki se iztečejo zgolj v kontemplacijo. Praktična načela, izpeljana iz narave, so tam za delovanje in morajo ustvariti primernost dejanja, ne pa zgolj spekulativne privolitve v njihovo resnico, sicer se zaman razlikujejo od spekulativnih maksim. Narava, priznam, je v človeka postavila željo po sreči in odpor do nesreče: to sta res prirojeni praktični načeli, ki (kot praktična načela morajo) še naprej nenehno delujeta in vplivata na vsa naša dejanja brez prestanka. Ti je mogoče opaziti pri vseh osebah in v vseh starostih, stalno in univerzalno, vendar so to nagnjenja poželenja po dobrem, ne pa vtisi resnice na razum. Ne zanikam, da obstajajo naravna stremljenja, vtisnjena v duh ljudi in da od samih prvih primerov čutov in zaznavanja obstajajo nekatere stvari, ki so jim ugodne, in druge, ki so jim neugodne, nekatere stvari, h katerim so nagnjeni, in druge, od katerih bežijo, vendar to ne naredi nič za prirojene znake v duhu, ki naj bi bili načela vednosti, ki uravnavajo našo prakso. Taki naravni vtisi na razum so s tem tako daleč od tega, da bi bili potrjeni, da je to argument proti njim. Kajti če bi obstajali kaki znaki, ki bi jih narava vtisnila v razum kot načela vednosti, ne bi mogli drugega, kot da bi nenehno zaznavali, da delujejo v nas in vplivajo na našo vednost, kot se to

dogaja s tistimi drugimi na voljo in poželenje, ki nikoli ne nehajo biti stalno gonila in motivi za vsa naša dejanja, za katere nenehno čutimo, da nas k njim močno spodbujajo.

§ 4. *Moralna pravila potrebujejo dokaz, torej niso prirojena.* Drug razlog, da dvomim o kakršnemkoli prirojenem praktičnem načelu, je, da mislim, *da ne more biti predloženo niti eno moralno pravilo, za katerega človek ne bi utegnil upravičeno zahtevati razlog.* Kar pa bi bilo popolnoma smešno in nesmiselno, če bi bila prirojena ali toliko kot samorazvidna, kar pa vsako moralna načelo mora biti in ne potrebuje nobenega dokaza za zagotovitev svoje resnice niti ne zahteva nobenega razloga, da bi si pridobilo potrditev. Tisti, ki bi po eni ali drugi strani, ko bi se to od njega zahtevalo, dal razlog za »Za isto stvar ni mogoče, da je in da ni«, bi se zanj mislilo, da nima zdravega razuma. Ta propozicija nosi s sabo svojo lastno svetlobo in evidenco in ne potrebuje nobenega drugega dokaza: tisti, ki razume izraze, privoli vanjo zaradi nje same, saj sicer ne bo nič bilo kdajkoli zmožno, da bi ga pregovorilo, da bi to storil. Toda ali bi morali tisto najbolj neomajno pravilo morale in osnovo vse družbene vrline »da bi morali drugemu delati, kar si sami želimo, da bi drugi delali nam« predlagati nekomu, ki zanj prej nikoli ni slišal, vendar je zmožen razumeti njegov pomen; ali ne bi lahko ta brez kakršnegakoli nesmisla vprašal po njegovem razlogu? In ali ne bi bil tisti, ki mu ga je predlagal, zavezan prikazati mu njegovo resnico in razumnost? Kar očitno kaže, da ni prirojeno, kajti če bi bilo, ne bi smelo niti zahtevati niti sprejeti kakršnegakoli dokaza, temveč bi moralo biti (vsaj takoj potem, ko bi bilo slišano in razumljeno) sprejeto in vanje privoljeno kot nedvomno resnico, o kateri človek nikakor ne more dvomiti. Tako da je resnica vseh teh moralnih pravil očitno odvisna od neke druge predhodnosti in iz katere morajo biti izpeljana, kar se ne bi moglo zgoditi, če bi bila bodisi prirojena bodisi toliko kot samorazvidna.

§ 5. *Primer ohranjanja dogovorov.* To, da bi se ljudje morali držati svojih dogovorov, je gotovo veliko in nezatajljivo pravilo morale. Vendar če bi kristjana, z njegovim pojmovanjem sreče in nesreče v drugem življenju, vprašali, zakaj mora človek držati svojo besedo, bo kot *razlog dal* naslednje: zato, ker to od nas zahteva Bog, ki ima moč večnega življenja in smrti. Če pa bi vprašali privrženca Hobbesa, bi odgovoril, da zato, ker to zahteva javnost, Leviatan pa vas bo kaznoval, če tega ne storite. Če bi se vprašalo enega od starih poganskih filozofov bi ta odgovoril: zato, ker je nečastno, pod dostojanstvom človeka in v nasprotju z vrlino, največjo popolnostjo človeške narave, če bi ravnali drugače.

§ 6. *Vrlina se ne splošno odobrava zato, ker je prirojena, temveč zato, ker je koristna.* Od tod naravno izhaja velika raznolikost mnenj, ki zadevajo moralna pravila in ki jih je mogoče najti med ljudmi, v skladu z različnimi vrstami sreče, ki si jih obetajo ali zadajajo, kar se ne bi moglo zgoditi, če bi bila praktična načela prirojena in bi jih v naš duh neposredno vtisnila božja roka. Priznavam, da je eksistenca Boga na tako mnogo načinov očitna in poslušnost, ki mu je dolgujemo, tako skladna z lučjo uma, da velik del človeštva priča o tem zakonu narave: vendar mislim, da mora biti dovoljeno, da lahko nekatera moralna pravila dobijo zelo splošno potrditev od človeštva, ki niti ne ve niti ne dopušča resničnega razloga morale, ki je lahko le volja in zakon Boga; ta vidi ljudi v temi,

ima v svojih rokah nagrade in kazni ter dovolj moči, da pokliče na odgovornost najbolj ošabnega kršitelja. Kajti Bog je z neločljivo zvezo združil *vrlino* in javno srečo in je njuno uveljavljanje postavil kot nujno za ohranitev družbe in vidno *dobrodejno* za vse, s katerimi ima opraviti vrl človek, zato se ne gre čuditi, da bi moral vsakdo ne zgolj dopustiti, temveč priporočiti ta pravila drugim. Če bodo drugi ta pravila spoštovali, je gotovo, da bo imel korist tudi sam. To lahko zaradi interesa ali iz prepričanja poveličuje za sveto. Če je enkrat poteptano in profanirano, on sam ne more biti varen niti brez skrbi. To – četudi ničesar ne vzame moralni in večni dolžnosti – ki jo ta pravila očitno imajo, vendarle kaže, da zunanje priznanje, ki jim ga ljudje izkazujejo v svoji besedah, ne dokazuje, da so prirojena načela. Ne, ne dokazuje toliko tega, kot to, da ljudje vanje privolijo notranje v svojem duhu kot v neprekršljiva pravila svoje lastne prakse: medtem ko odkrivamo, da sebičnost in prijetnosti tega življenja storijo, da so mnogi ljudje v lasti njihove zunanje izpovedi in potrdi tve, njihova dejanja zadostno dokazujejo, da zelo malo premišljujejo o zakonodajalcu, ki je ta pravila predpisal, niti o peklu, ki ga je zaukazal za kaznovanje tistih, ki jih prekoračujejo.

§ 7. *Dejanja ljudi nas prepričujejo, da pravilo vrline ni njihovo notranje načelo.* Kajti če ne bomo v vljudnosti dopustili preveč iskrenosti do izjav večine *ljudi*, temveč mislili, da so njihova dejanja razlagalci njihovih misli, bomo ugotovili, da nimajo *nobenega* takega notranjega spoštovanja do teh pravil niti tako *polnega prepričanja o njihovi gotovosti* in zavezujočnosti. Veliko načelo morale »da bi morali drugemu delati, kar si sami želimo, da bi drugi delali nam« se bolj priporoča kot izvršuje. Toda kršitev tega pravila ne more biti večji greh, kot bi bilo za poučevanje drugih, da to ni moralno pravilo niti zavezujoče, mišljeno, da je norost in v nasprotju s tistim interesom, ki se mu ljudje žrtvujejo, ko ga sami kršijo. Morda se bo poudarjalo, da nas glede takih kršitev posvari *vest* in da naj bi bila tako ohranjena notranja zavezujočnost in vzpostavitev pravila.

§ 8. *Vest ni dokaz kateregakoli prirojenega moralnega pravila.* Na kar odgovarjam, da ne dvomim, da utegne mnogo ljudi, ne da bi bila ta pravila zapisana v njihova srca, priti do privolitve v več moralnih pravil in so prepričani o njihovi zavezujočnosti na enak način, kot pridejo do vednosti o drugih stvareh. Tudi drugi lahko pridejo do enakih misli na osnovi svoje izobrazbe, družbe in običajev svoje dežele. *Prepričanja, kakorkoli že pridobljena, bodo rabila za to, da bodo pognala* v *delovanje vest*, ki ni nič drugega kot naše lastno mnenje ali sodba o moralni pravilnosti ali izprijenosti naših lastnih dejanj. In če naj bi bila vest dokaz prirojenih načel, potem utegnejo biti prirojena načela tudi nasprotja, ker se nekateri ljudje z enakim nagnjenjem vesti ženejo za tistim, čemur se drugi izogibajo.

§ 9. *Primeri grozot, ki se opravljajo brez očitanja vesti.* Vendar ne morem uvideti, kako naj bi katerikoli *človek* kdajkoli *prekoračil* tista *moralna pravila z zaupanjem* in *mirnostjo*, če bi bila prirojena in vtisnjena v njegov duh. Poglejte si vojsko pri obleganju nekega mesta in izsledite kako spoštovanje ali občutek za moralna načela ali kak dotik vesti za vse nasilje, ki ga storijo! *Ropi, umori, posilstva* so športi moških, ki so osvobojeni kaznovanja in graje. Ali niso obstajali celi narodi in to narodi najbolj civiliziranih ljudi, med katerimi je bilo izpostavljanje svoji otrok in njihovo puščanje na poljih, da so umirali od lakote

ali divjih zveri, praksa, ki so jo ravno tako malo obsojali ali o njej imeli pomisleke kot o njihovem spočetju? Ali jih v nekaterih deželah še vedno ne dajejo v iste grobove s svojimi materami, če umrejo ob rojstvu otroka, ali pa se jih hitro znebijo, če domnevni astrolog razglasi, da so se rodili pod nesrečno zvezdo? In ali ne obstajajo kraji, ko v določeni starosti ubijejo ali izpostavijo svoje starše sploh brez kakršnegakoli kesanja? V delih Azije, bolne, ko mislijo, da je njihov primer brezupen, peljejo ven in poležejo na zemljo, preden so mrtvi. Pustijo jih tam, izpostavljene vetru in vremenu, da umrejo brez pomoči ali sočutja.[1] Med Mingrelijanci, ljudstvom, ki izpoveduje krščanstvo, je običaj, da svoje otroke pokopljejo žive brez pomisleka.[2] Obstajajo kraji, kjer jedo svoje lastne otroke.[3] }Na Karibskih otokih so imeli navado kastrirati svoje otroke, da jih bi namenoma zredili in pojedli.[4] In Garcilasso de la Vega nam pripoveduje o ljudstvu v Peruju, ki so imeli navado zrediti in pojesti otroke, ki so jih dobili od svojih ženskih ujetnic, ki so jih v ta namen imeli za svoje konkubine; ko so te prešle čas rodnosti, so ubili tudi matere in jih pojedli.[5] Vrline, s katerimi so Tououpinambos verjeli, da zaslužijo raj, sta bili maščevanje in to, da pojedo obilo svojih sovražnikov.[6] }Niso imeli kaj takega, kot je ime za Boga, Lery (216. stran). Nobenega priznavanja kakršnegakoli boga, nobene religije, nobenega bogočastja (231. stran). Svetniki, ki so kanonizirani med Turki, so živeli življenje, o katerem ne moremo poročati s spodobnostjo. V ta namen bom omembe vreden odlomek iz Baumgartnovega *Potovanja*, ki je knjiga, na katero ne naletimo vsak dan, obširno zapisal v jeziku, v katerem je objavljena: »Ibi (sc. prope Belbes in Ægypto) vidimus sanctum unum Saracenicum inter arenarum cumulos, it ut utero matris prodiit nudum sedentem. Mos est, ut didicimus, Mahometistis, ut eos qui amentes et sine ratione sunt, pro sanctis colant et venerentur. Insuper et eos qui cum diu vitam egerint inquinatissimam, voluntariam demum pœnitentiam et paupertatem, sanctitate venerandos deputant. Ejusmodi verò genus hominum libertatem quandam effraenem habent, domos quas volunt intrandi, edendi, bibendi et quod majus est, concumbendi; ex quo concubitu, si proles secuta fuerit, sancta similiter habetur. His ergo hominibus, dum vivunt, magnos exhibent honores; mortuis verò vel templa vel monumenta extrauunt amplissima, eosque contingere ac sepelìre maximæ fortunae ducunt loco. Audivimus haec dicta et dicenda per interpretem à Mucrelo nostro. Insuper sanctumellum, quem eo loci vidimus, publicitus apprimè commendari, eum esse Hominem sanctum, divinum ac integritate præcipuum; eo quod, nec fæminarum unquam esset, nec puerorum, sed tantummodo asellarum concubitor atque mularum«[7] *(Peregr.* Baumgarten, L 2.

[1] Gruber *apud* Thevenot, 4. del, str. 13
[2] Lambert *apud* Thevenot, str. 38.
[3] Vossius *de Nili Origine*, 18. in 19. pogl.
[4] P. Mart., 1. December.
[5] *Hist. de Incas*, I i, 12. pogl.
[6] Lery, str. 216.
[7] »Tam (namreč v Belbesu v Egiptu) smo videli nekega svetega Saracena, ki je sedel med peščenimi griči nag, kot da bi prišel iz maternice svoje matere. Med mohamedanci je običaj, kot smo slišali, da norce in slaboumne častijo in nanje gledajo kot svetnike. Vrhu tega štejejo, da gre tiste, ki na koncu prostovoljno vzamejo nase pokoro in revščino, potem ko so dolgo živeli kolje le mogoče sprijeno, častiti kot svetnike. Take vrste ljudje imajo enkrat nebrzdano svobodo, da po mili voljo stopajo v domove, jedo, pijejo, in še več, da spolno občujejo, če pa iz tega nastane kako potomstvo, tudi to velja za sveto. Dokler ti ljudje živijo, se jim izkazuje velika čast, po njihovi

1. pogl., str. 73). Več o tem istem, kar zadeva te plemenite svetnike med Turki, je mogoče najti pri Pietru de la Valle v njegovem pismu z dne 26. januarja leta 1616. Kje so potem tista prirojena načela pravičnosti, sočutja, hvaležnosti, enakosti, čistosti? Ali, kje je tista univerzalna privolitev, ki nam zagotavlja, da obstajajo taka prirojena načela? Umori v dvobojih, ko jih je moda naredila za častne, so storjeni brez kesanja vesti: ne, v mnogih krajih je nedolžnost v teh primerih največja sramota. In če pogledamo ven, da bi videli ljudi, kakršni so, bomo ugotovili, da se v nekem kraju kesajo zato, ker so naredili ali opustili tisto, za kar drugi, v drugem kraju, mislijo, da so zaslužili.

§ 10. *Ljudje imajo nasprotna praktična načela.* Tisti, ki bo skrbno pregledal zgodovino človeštva in se ozrl v tujino po več različnih plemenih ljudi in ravnodušno pregledal njihova dejanja, bo zmožen zadovoljiti sebe, da težko obstaja kako načelo morale, ki naj bi ga imenovali, ali *pravilo vrline*, ki naj bi ga poučevali (izvzeta so zgolj tista, ki so absolutno potrebna, da držijo družbo skupaj, ki so običajno tudi zanemarjena med različnimi družbami), ki ga ne bi, tu ali tam, *omalovaževale* in obsojale po splošni modi *celotne družbe* ljudi, ki jih vodijo praktična mnenja in pravila življenja, povsem nasprotna z drugimi.

§ 11. *Cela ljudstva zavračajo nekatera moralna pravila.* Tu bo morda ugovor, da ni nikakršen argument, da *pravilo ni znano, ker* je *kršeno.* Ta ugovor dopuščam tam, kjer ljudje, četudi zakon prekoračujejo, se mu ne odrekajo; kjer strah pred sramoto, grajo ali kaznovanjem nosi znak nekega strahospoštovanja, ki ga ima nanje. Vendar si je nemogoče zamisliti, da *celo ljudstvo javno zavrača* in se odreka tistemu, za kar vsakdo izmed njih gotovo in nezgrešljivo ve, da je zakon, kajti tako bi morali storiti tisti, ki bi ga imeli naravno vtisnjenega v svoj duh. Možno je, da ljudje utegnejo včasih imeti *pravila morale*, v katera v svojih zasebnih mislih ne verjamejo, da so resnična, zgolj zato, da bi si ohranili sloves in bili cenjeni med tistimi, ki so prepričani o njihovi zavezujočnosti. Vendar si ne gre zamišljati, da bi celotna družba ljudi javno in izrecno zavračala in zavrgla pravilo, za katerega ne bi mogli biti v svojem lastnem duhu nič drugega kot nezgrešljivo gotovi, da je zakon, niti ne bi mogli zanemariti, da vsi ljudje, ki imajo z njim opraviti,vedo, da je tako. Zato se mora vsakdo od njih bati, da ga bodo drugi tako zaničevali in sovražili kot tistega, ki izpoveduje praznoto človečnosti, in na katerega, ki zamenjuje znane in naravne ukrepe pravilnega in zmotnega, ni mogoče gledati nič drugače kot na izrecnega sovražnika njihovega miru in sreče. Za katerokoli praktično načelo, ki je prirojeno, mora biti znano vsakomur, da je pravično in dobro. Zato je malo manj kot protislovje predpostavljati, da naj bi celotna ljudstva tako v svojih izjavah kot v praksi enodušno in univerzalno lagala o tistem, za kar vsakdo od njih po najbolj nepremagljivi razvidnosti ve da, je resnično, pravilno in dobro. To je dovolj, da nas poteši, da nobeno praktično pravilo, ki ga povsod univerzalno in z javnim odobravanjem ali dopuščanjem kršijo, ne more biti domnevno prirojeno. Vendar imam v odgovoru na ta ugovor še nekaj dodati.

---

smrti pa jim postavljajo v njihov spomin velike templje ali spomenike, kraje, ki jim pripadajo in kjer so pokopani, pa imajo za najbolj srečne. O tem smo slišali od tolmača našega Mucrelusa. Poleg tega so za tistega svetega moža, ki smo ga tam videli, rekli, da ga imajo za božjega in da ima posebno integriteto, saj nikoli ni imel spolnega odnosa z ženskami ali dečki, temveč zgolj z osli in mulami.« Resnice, ki cvetejo povsod, niso omejene na posamezno religijo. V duh so vpisane z neba in niso Odvisne niti od zapisane niti nezapisane tradicije.

§ 12. Kršenje pravila, pravite, ni noben dokaz, da je neznano. To dopuščam, toda *splošno dopuščeno kršenje pravila povsod*, pravim, je *dokaz, da ni prirojeno*. Na primer, vzemimo katerekoli od teh pravil, katere si je – ker so najbolj očitne izpeljave človeškega razuma in se skladajo z naravnim nagnjenjem največjega dela človeštva – le najmanj ljudi drznilo zanikati ali o njih nepremišljeno dvomiti. Če se lahko za katerokoli misli, da je naravno vtisnjeno, nobeno, tako mislim, nima bolj upravičene pravice, da je prirojeno, kot tole: »Starši ščitite in skrbite za svoje otroke«. Ko torej pravite, da je to prirojeno pravilo, kaj s tem mislite? Bodisi da je prirojeno načelo, ki ob vseh priložnostih vzbudi in vodi dejanja vseh ljudi, bodisi da je resnica, ki jo imajo vsi ljudje vtisnjeno v svoj duh in jo zato poznajo in vanjo privolijo. Toda v nobenem od teh smislov ni prirojena. *Prvič*, da ni načelo, ki vpliva na vsa dejanja ljudi, je tisto, kar sem dokazal s prej navedenimi primeri, niti nam ni treba iskati dlje od Mingrelije ali Peruja, a bi našli primere takega zanemarjanja, zlorabe, celo uničenja svojih otrok; niti e moremo na to gledati kot na zgolj brutalnost nekaterih divjih in barbarskih ljudstev, če se spomnimo, da je bila običajna in neobsojena praksa med Grki in Rimljani, da so brez sočutja in kesanja izpostavljali svoje otroke. *Drugič*, to, da je prirojena resnica, znana vsem ljudem, je tudi zmotno. Kajti »Starši ščitite svoje otroke« je tako daleč od prirojene resnice, da sploh ni resnica; ker je zapoved, ne pa propozicija in tako ni zmožna resnice ali neresnice. Da bi storili, da je zmožna, da se vanjo privoli kot resnično, jo je treba zreducirati na kako tako propozicijo, kot je naslednja: »Dolžnost staršev je, da ščitijo svoje otroke«. Toda tega, kaj je dolžnost, ni mogoče razumeti brez zakona, niti ni mogoče zakona poznati ali predpostavljati brez zakonodajalca ali brez nagrade ali kaznovanja, tako da ni mogoče, da bi to ali katerokoli drugo praktično načelo bilo prirojeno, *to je* vtisnjeno v duh kot dolžnost, ne da bi predpostavljali, da so prirojene ideje Boga, zakona, dolžnosti, kaznovanja, življenja po smrti. Kajti to kaznovanje – po kršenju tega pravila – ne sledi v tem življenju in je torej to, da nima moči zakona v deželah, kjer mu splošno dopuščena praksa nasprotuje, samorazvidno. Toda te ideje (ki bi morale biti vse prirojene, če naj bi bilo tako kaj takega kot dolžnost) so tako daleč od tega, da bi bile prirojene, da v vsakem marljivem in razmišljujočem človeku, še manj v vsakem, ki se je rodil, ne obstajajo jasno in razločno. In to, da ena izmed njih, za katero se od vseh ostalih najbolj verjetno zdi, da je prirojena, ni taka (mislim na idejo Boga), bo, mislim, postalo zelo očitno premišljujočemu človeku v naslednjem poglavju.

§ 13. Iz tistega, kar je bilo rečeno, lahko, tako mislim, mirne duše sklenemo, da za *katerokoli pravilo, ki se na kateremkoli kraju, splošno in* z *dopustitvijo krši, ni mogoče domnevati, da je prirojeno*, saj ni mogoče, da bi ljudje brez sramu ali strahu, prepričano in mirno kršili pravilo, za katerega si ne morejo kaj, da ne bi očitno vedeli, da ga je postavil Bog in bi gotovo kaznoval kršitev (kar bi morali vedeti, če bi bilo prirojeno) v meri, ki bi bila zelo slaba kupčija za kršitelja. Brez take vednosti, kakršna je ta, človek ne bi mogel biti nikoli gotov, da je sploh kaj njegova dolžnost. Nevednost ali dvom o zakonu; upanje, da se izognemo vednosti ali moči zakonodajalca ali podobno, utegne storiti, da se ljudje umaknejo sedanjemu poželenju; toda naj vsakdo vidi napako in ob njej palico in ob kršitvi ogenj, pripravljen za kaznovanje; vabljivo skušnjavo in roko Vsemogočnega, ki je vidno dvignjena in pripravljena, da se maščuje (kajti to se

mora zgoditi, kjer je kaka dolžnost vtisnjena v duh), in naj mi potem pove, ali je mogoče, da ljudje s takim pogledom, tako gotovo vednostjo, kakršna je ta, objestno in brez predsodkov kršijo zakon, ki ga nosijo s seboj v neizbrisljivih znakih in ki jim strmi v obraz, medtem ko ga kršijo? Ali lahko ljudje, hkrati ko čutijo v sebi vtisnjene ukaze vsemogočnega zakonodajalca, z zaupanjem in veseljem omalovažujejo in hodijo po njegovih najbolj svetih prepovedih? In naposled, ali bi bilo mogoče, da medtem ko človek tako odprto kljubuje temu prirojenemu zakonu in najvišjemu zakonodajalcu, bi ju vsi gledalci, res, celo voditelji in vladarji ljudstev, polni enakega občutka tako zakona in zakonodajalca, tiho spregledali, ne da bi izpričali svojo nenaklonjenost ali jima pripisali najmanjšo krivico? Načela de janj so res umeščena v hrepenenja ljudi, toda ta so tako daleč od tega, da bi bil prirojena moralna načela, da če bi bila prepuščena svoji popolni svobodi, bi ljudi privedla do uničenja vse narave. Moralni zakoni so postavljeni kot uzda i omejitev teh pretiranih želja, ki lahko zgolj z nagradami in kaznimi odtehtajo zadovoljstvo, ki bi ga kdo načrtoval zase pri kršenju tega zakona. Če naj bo torej kaj vtisnjeno v duh vseh ljudi kot zakon, morajo imeti vsi ljudje gotovo in neizogibno vednost, da bo gotova in neizogibna kazen spremljala njegovo kršitev. Kajti če ljudje lahko ne poznajo ali dvomijo o tem, kaj je prirojeno, potem se na prirojenih načelih vztraja in se jih uveljavlja brez kateregakoli smotra: resnice in gotovosti (mišljeni stvari) sploh ne zagotavljajo, toda ljudje so v istem negotovem, lebdečem stanju tako, če jih imajo, kot če jih nimajo. Prirojeni zakon mora spremljati očitna nedvomna vednost o neizogibni kazni, dovolj veliki, da naredi prekoračenje zelo nezaželeno, razen če ne lahko s prirojenim zakonom predpostavljajo tudi prirojeni evangelij. Tu ne bom v zmoti, ker naj bi – ker zanikam prirojen zakon —, mislil, da ne obstaja nič drugega kot pozitivni zakoni. Obstaja velika razlika med prirojenim zakonom in naravnim zakonom, med nečem, kar je vtisnjeno v naš duh v svojem samem izvirniku, in nečem, o čemer ničesar ne vemo, vendar se lahko dokopljemo do njegove vednosti z uporabo in zaradi uveljavitve naših naravnih zmožnosti. Mislim pa, da se enako odrekajo resnici tisti, ki – ko gredo v nasprotne skrajnosti – bodisi prirojeni zakon zatrjujejo bodisi zanikajo, da obstaja zakon, ki ga je mogoče poznati z lučjo narave; to je brez pomoči pozitivnega razodetja.

§ 14. *Tisti, ki branijo prirojena praktična načela, nam ne povedo, kaj ta so.* Razlika, ki obstaja med ljudmi glede njihovih praktičnih načel, je tako očitna, da mi ni treba, tako mislim, povedati nič več, da bi pokazal, da bi bilo nemogoče najti kako moralno pravilo s tem znakom splošne privolitve. To pa je dovolj, da sumimo, da je predpostavljanje takih prirojenih načel zgolj mnenje, pobrano po mili volji, ker so tisti, ki tako prepričano govorijo o njih, tako skopi, da bi nam *povedali, katera so ta načela.* To se utegne upravičeno pričakovati od tistih ljudi, ki poudarjajo to mnenje. To pa daje priložnost, da dvomimo bodisi o njihovi vednosti bodisi dobrohotnosti, ki so – ko razglašajo, da je Bog v duh ljudi vtisnil temelje vednosti in pravila življenja – vendarle tako malo naklonjeni informaciji svojih sosedov ali miru človeštva, da jim ne pokažejo, katera so ta načela v množici, ki bega ljudi. Toda v resnici, če bi kaka taka prirojena načela obstajala, ne bi bilo nobene potrebe, da bi se jih učili. Če bi ljudje ugotovili, da so take prirojene propozicije vtisnjene v naš duh, bi jih bili zlahka zmožni razlikovati od drugih resnic, ki so se jih naučili pozneje in jih iz njih izpeljali, in

nič ne bi bilo bolj lahko, kot vedeti, kaj in koliko jih je. Ne bi moglo biti nič več dvoma o njihovem številu, kot je o številu naših prstov, potem pa je verjetno, da bi bil vsak sistem pripravljen, da bi jih nam dal z naštevanjem. Ker pa si nihče, ki ga poznam, še ni drznil dati njihovega seznama, ne morejo kriviti tistih, ki o teh prirojenih načelih dvomijo, kajti celo tisti, ki od ljudi zahtevajo, da verjamejo, da taka prirojena načela obstajajo, nam ne povedo, kaj ta so. Zlahka je predvideti, da če bi različni ljudje različnih sekt morali poskrbeti za to, da bi nam dali seznam teh prirojenih praktičnih načel, bi zapisali zgolj taka, ki so primerna za njihove posebne hipoteze in bi bila prikladna za podporo naukov njihovih posebnih šol ali cerkva: to je jasna evidenca, da ni nobenih takih prirojenih načel. Ne, velik del ljudi je tako daleč od tega, da bi v sebi samih našli kako tako prirojeno moralno načelo, da jim z zanikanjem svobode človeštvu in s tem, da jih naredijo za nič drugega kot stroje, odvzamejo ne le prirojena, temveč sploh vsa moralna pravila, in ne puščajo nobene možnosti, da bi verjeli v katerokoli tako pravilo tistim, ki ne morejo razumeti, kako je karkoli, kar ni svobodni delovalec, zmožno zakona. Na podlagi tega, morajo nujno zavrniti vsa načela vrline, ki ne morejo *sestaviti skupaj morale in mehanizma*, kar pa ni tako zelo lahko pomiriti ali narediti konsistentno.

§ 15. *Preiskovanje moralnih načel lorda Herberta.* Ko sem to pisal, so mi sporočili, da je moj lord Herbert v svoji knjigi *De Veritate* sprejel/določil ta prirojena načela in sem ga takoj vprašal za nasvet v upanju, da bom pri tako pametnem človeku našel kaj, ki me glede tega utegne zadovoljiti in moje raziskovanje privesti do konca. V njegovem poglavju »De instinctu naturah«, str. 76., izd. iz leta 1656, sem naletel na teh šest znakov njegovih *notitiæ cummunes:* 1. *Prioritas. 2. Indenpendentia.* 3. *Universalitas.* 4. *Certitudo.* 5. *Necessitas,* to je, kot razloži, *faciunt ad hominis conservationem.* 6. *Modus confermationis,* to je *Assensus nulà interpositâ morà.* In ob koncu svoje kasnejše male razprave *De Religione Laici* pravi o teh prirojenih načelih naslednje: »Adeo ut non uniuscujusvis Religionis confinio arctentur qu ubique vigent veritatis. Sum enim in ipsà mente cœlitùs descriptæ nullisque traditionibus, sive scriptis, sive non scriptis, obnoxiæ«[8] (str. 3). In še: »Veritates nostræ Catholicæ, quæ tanquam indubia Dei effata in foro interiori descripta«.[9] Ko je tako dal znake prirojenih načel ali občih pojmov in zatrdil, da so vpisani v duh ljudi z božjo roko, nadaljuje, da bi jih določil, ti pa so naslednji: L *Esse aliquod supremum numen.* 2. *N umen illud coli debere.* 3. *Virtutem cum pietate conjunctam optimam esse rationem cultûs divini.* 4. *Resipiscendum esse à peccatis.* 5. *Dari præmium vel pœnam post hanc vitam transactam.*[10] Četudi dopuščam, da so to jasne resnice in take, da se – če so prav pojasnjene – racionalno bitje lahko le stežka izogne temu, da bi vanje privolilo, pa vendar mislim, da je daleč od tega, da bi dokazalo, da so prirojeni vtisi *in foro interiori decriptæ*.[11] Kajti moram si dovoliti reči, da

[8] Resnice, ki cvetejo povsod, niso omejene na posamezno religijo. V duh so vpisane z neba in niso odvisne niti od zapisane niti nezapisane tradicije.
[9] Naše katoliške resnice, ki so vpisane v našo vest kot nedvomni izreki Boga.
[10] 1. Obstaja najvišje božje bitje. 2. To božje bitje je treba častiti. 3. S pobožnostjo povezana vrlina je najboljše čaščenje božjega bitja. 4. Kesati se je treba greha. 5. Kazen ali nagrada je dana po tem življenju.
[11] Vpisane v našo vest.

§ 16. prvič, teh pet propozicij bodisi sploh niso bodisi niso nič več kot vsi tisti obči pojmi, ki jih je v naš duh zapisal božji prst, če bi bilo razumno, da bi bili sploh kakšni tako zapisani. Obstaja še več drugih propozicij, ki celo po svojih lastnih pravilih ravno tako upravičeno zahtevajo tak izvor in jih je mogoče ravno tako priznati za prirojena načela kot, vsaj, kot nekatera od teh petih, ki jih našteva, to je, »da bi morali drugemu delati, kar si sami želimo, da bi drugi delali nam«, in morda nekaj sto drugih, po natančnem preučevanju.

§ 17. Drugič, da vseh njegovih znakov ni mogoče najti v vsaki od njegovih petih propozicij, to je, njegov prvi, drugi in tretji znak se ne popolno ujema z nobeno od njih, prvi, drugi, tretji, četrti in šesti znak pa se le slabo ujema z njegovo tretjo, četrto in peto propozicijo. Kajti poleg tega nas zgodovina uči, da mnogo ljudi, kaj ljudi, cela ljudstva dvomijo ali ne verjamejo nekaterim ali celo vsem propozicijam; ne morem uvideti, kako je lahko tretja, to je »s pobožnostjo poveza na vrlina je najboljše čaščenje božjega bitja« prirojeno načelo, ko je tako težki razumeti ime ali zvok *vrlina* in je v svojem pomenu podvržen tako veliki nego tovosti in je stvar, ki jo nadomešča, tako sporna ter jo je težko vedeti. Zato to ne more biti nič drugega kot zelo negotovo pravilo človeške prakse in zelo malo rabi za vodenje naših življenj in je zato zelo neprimerno za pripis prirojenega praktičnega načela.

§ 18. Naj preučimo to propozicijo glede njenega pomena (saj je pomen, ne pa zvok, tisti, ki je in mora biti načelo ali obči pojem), to je, »vrlina je najboljše čaščenje božjega imena«, to je zanj najbolj sprejemljiv pomen. Če bi za *vrlino* šteli, kot najbolj običajno delamo, tista dejanja, ki so v skladu z različnimi mnenji več dežel razložena kot hvalevredna, bo ta propozicija tako daleč od tega, da bi bila gotova, da ne bo resnična. Če pa bi za *vrlino* šteli dejanja, ki ustrezajo božji volji ali pravilu, predpisanemu od Boga, ki je resnično in edino merilo vrline, ko se vrlina uporablja, da pomeni tisto, kar je v njegovi lastni naravi prav in dobro, potem bo ta propozicija, »vrlina je najboljše čaščenje božjega imena«, najbolj resnična in gotova, vendar pa kaj malo uporabna za človekovo življenje: ker ne bo pomenila nič več kot to, to je, »da je Bog zadovoljen, če počnemo tisto, kar ukazuje«. Za kar pa človek lahko gotovo ve, da je res, ne da vedel, kaj je tisto, kar Bog dejansko ukazuje, in bo torej tako daleč od kakršnegakoli pravila ali načela njegovega dejanja, kot je bila prej. Mislim, da bodo le redki vzeli propozicijo, ki ne pomeni nič več od tega, to je, »da je Bog zadovoljen, če počnemo tisto, kar ukazuje«, za prirojeno moralno načelo, zapisano v duh vseh ljudi (kakorkoli resnično in gotovo že utegne biti), saj pove tako malo. Kdorkoli počne tako, bo imel razlog za mišljenje, da obstaja na stotine propozicij, prirojenih načel, saj jih je veliko, ki so dobro upravičene, tako kot ta, da se jih sprejme za take, ki pa jih nihče še nikoli ni postavil v red prirojenih načel.

§ 19. Niti ni kaj bolj poučna četrta propozicija, to je »kesati se je treba greha«, dokler ni določeno, kaj so tista dejanja, ki so mišljena z grehom. Kajti beseda *peccata* ali *grehi* običajno na splošno pomeni zla dejanja, ki bodo izmamila kazni za storilce: kakšna velika načela morale so lahko ta, ki nam povedo, da bi nam moralo biti žal in da bi morali nehati to početi ter da nam bodo prinesla nesrečo, ne da bi vedeli, kaj so ta posamezna dejanja, ki bodo to naredila? Res je, to je zelo resnična propozicija in primerna, da se vbije v glavo in da jo sprejmejo

tisti, za katere se domneva, da so bili poučeni, katera dejanja vseh vrst so *grehi;* toda niti za to niti za prejšnjo si ni mogoče zamisliti, da sta prirojeni načeli, niti da bi bili za kakršnokoli rabo, če bi bili prirojeni, razen če ne bi bila v duh ljudi vpisane posebna merila in meje vseh vrlin in grehov, in bili tudi prirojeni načeli, o čemer pa gre, tako mislim, zelo dvomiti. In zato si domišljam, da bi bilo le stežka mogoče, da bi Bog v duh ljudi vtisnil načela z besedami, ki imajo negotov pomen kot *vrline* ali *grehi*, ki med različnimi ljudmi nadomeščajo različne stvari: ne, ni mogoče domnevati, da je sploh v besedah tisto – ko so te v večini teh načel zelo splošna imena -, česar ni mogoče razumeti, kot le tako, da se ve posameznosti, ki jih zajemajo. Pri praktičnih primerih pa je treba merila vzeti iz poznavanja samih dejanj, njihova pravila pa so povzeta iz besed in so pred poznavanjem imen; ta pravila mora človek poznati, katerikoli jezik že se je človek imel priložnost naučiti, bodisi angleški bodisi japonski, ali pa se ni naučil sploh nobenega jezika ali pa ne razume rabe besed, kot se dogaja pri nemih in gluhih ljudeh. Ko se bo razumelo, da ljudje, ki ne poznajo besed ali niso poučeni z zakoni in običaji svoje dežele, vedo, da je del čaščenja Boga, da ne ubiješ drugega človeka, da ne poznaš več žensk kot eno, da ne napeljuješ k splavu, da ne izpostavljaš svojih otrok, da od drugega ne jemlješ, kar je njegovo, čeprav si to želimo zase, temveč nasprotno, da razbremenimo in preskrbimo njegove želje, in kadarkoli smo naredili nasprotno, bi se morali kesati, bi nam moralo biti žal in bi se morali odločiti, da ne bomo več tako delali: ko pravim, da bo za vse ljudi dokazano, da dejansko poznajo in dopuščajo vsa ta in tisoč drugih takih pravil, ki vsa sodijo v ti dve splošni besedi, uporabljeni zgoraj, namreč *virtutes et peccata, vrline* in *grehi*, bo več razlogov za dopustitev, da so te in podobne obči pojmi in praktična načela. Vendar bi naposled splošna privolitev (če bi kakšna taka obstajala v moralnih načelih) v resnice, katerih poznavanje je mogoče doseči drugače, le stežka dokazala, da so prirojene, kar je vse, za kar se borim.

§ 3. *Odgovor na ugovor, da utegnejo biti prirojena načela pokvarjena.* Niti ne bi tu bilo zelo pomembno ponuditi tisti zelo priročen, vendar ne zelo bistven odgovor, namreč, da *utegnejo prirojena načela* morale *skaliti izobrazba in običaji* ter splošno mnenje tistih, s katerimi se pogovarjamo, in naposled *povsem izčrpati* duh ljudi. Njihovo zatrjevanje, če je resnično, povsem odstranjuje argument splošne privolitve, s katerim si to mnenje o prirojenih načelih prizadeva, da bi bilo dokazano, razen če ti ljudje ne bodo mislili, da je razumno, da njihovo zasebna prepričanja ali prepričanja njihove strani veljajo za univerzalno privolitev; taka stvar se ne zgodi nepogosto, ko sami ljudje domnevajo, da so edini mojstri pravega uma in zavržejo glasove in mnenja ostanka človeštva kot tiste, ki niso vredni upoštevanja. In potem se njihov dokaz glasi takole: načela, ki jih vse človeštvo dopušča za resnične, so resnična; tista, ki jih ljudje pravega uma dopuščajo, so načela, ki jih dopušča vse človeštvo; mi in tisti našega duha smo ljudje uma: zato soglašamo, da so naša načela prirojena, kar je zelo lep način dokazovanja in bližnjica do nezmotljivosti. Kajti drugače bi bilo zelo težko razumeti, kako lahko obstajajo nekatera načela, ki jih vsi ljudje priznavajo in z njimi soglašajo, vendar pa ni nobenih tistih *načel*, ki jih *ne bi* v duhu mnogih ljudi *pokvarili izprijeni običaji in slabo izobraževanje*, kar pomeni reči, da jih vsi ljudje dopuščajo, vendar jih mnogi ljudje dejansko zanikajo in se z njimi ne strinjajo. Predpostavka takih prvih načel pa bi nam dejansko le zelo

malo koristila in mi bi bili ravno tako v zadregi z njimi ali pa brez njih, če bi jih v nas lahko spremenila ali bi se izgubili zaradi kakšne človekove moči, kot je volja naših učiteljev ali mnenje naših tovarišev, in bi bili kljub vsemu temu skličeva nju na prva načela in prirojeno luč ravno tako v temi in negotovosti, kot da tak« stvari sploh ne bi bilo: bilo bi vseeno, če ne bi imeli nobenega pravila ali pa ta ko, ki bi tako ali drugače izkrivljalo, ali da bi med raznimi in nasprotnimi pravih ne vedeli, katero je pravo. Toda kar zadeva prirojena načela, si želim, da bi mi ti ljudje povedali, ali jih je mogoče ali pa ne izbrisati in pokvariti z izobrazbo in običajem: če jih ni mogoče, potem jih moramo enako najti pri vseh ljudeh in morajo biti očitna pri vsakomur, če pa utegnejo biti podvržena odstopanjem od po naključju pridobljenih pojmov, potem moramo ugotoviti, da so najbolj jasna in razumljiva najbliže viru, pri otrocih in neizobraženih, ki so prejeli najmanj vtisov iz tujih mnenj. Naj se postavijo na tisto stran, ki si jo želijo, bodo gotovo ugotovili, da je ta v protislovju z vidnimi dejstvenimi zadevami/stanji stvari in vsakdanjim opazovanjem.

§ 21. *Nasprotna načela* v *svetu.* Zlahka dopuščam, da obstaja veliko število *mnenj,* ki jih ljudje različnih dežel, izobrazbe in značajev sprejemajo in se jih *oklepajo kot pravih in nedvomnih načel, za mnoge od katerih* – tako zaradi njihove nesmiselnosti kot zaradi tega, ker nasprotujejo druga drugemu – *ni mogoče, da bi bila resnična.* Pa vendarle so te propozicije, kakorkoli že oddaljene od uma, tu ali tam svete, tako da se bodo ljudje, ki so sicer v posesti znatnega razuma v drugih zadevah, prej poslovili od svojega življenja in od tistega, kar jim je najdražje, kot pa da bi se sami podvrgli dvomu ali pa da bi drugi dvomili o njihovi resnici.

§ 22. *Kako ljudje običajno pridejo do svojih načel.* To, kakorkoli nenavadno se že utegne zdeti, je tisto, kar potrjuje vsakdanje izkustvo in se morda ne bo zdelo tako čudovito, če si ogledamo *načine* in korake, *s katerimi* do njega pride in kako se lahko zgodi, da lahko *nauki,* ki niso bili izpeljani iz nič boljšega izvora kot praznoverja dojilje ali avtoritete stare babe, sčasoma in s privolitvijo sosedov *zrastejo do dostojanstva načel v* religiji ali morali. Kajti tisti, ki so pozorni (kot jih imenujejo) na načela, ki privrejo iz otrok (so pa le redki, ki nimajo zase množice teh načel, v katera verjamejo), vcepljajo v neoprezen, pa vendarle razum, ki še nima predsodkov (kajti bel papir sprejme katerikoli znak), tiste nauke, ki bi jih ohranili in izpovedovali sami otroci. Ker se teh naučijo, takoj ko lahko kaj razumejo, in jih med odraščanjem potrjujejo bodisi z odkritim izpovedovanjem ali tiho privolitvijo v vse, s katerimi imajo opraviti, ali vsaj v tiste, o katerih modrosti, vednosti in pobožnosti imajo mnenje, ki teh propozicij nikoli ne podvrže temu, da bi bile omenjene drugače, temveč kot temelj in podlaga, na kateri gradijo svojo religijo ali navade, tako dobijo sloves nedvomnih, samorazvidnih in prirojenih načel.

§ 23. K čemur lahko dodamo, da ko *ljudje,* tako poučeni, odrastejo in premišljujejo o svojem lastnem duhu, ne morejo v njem najti nič bolj starega od teh mnenj, ki so se jih naučili, preden je njihov spomin začel ohranjati seznam njihovih dejanj in datirati čas, ko se jim je pojavila kakšna nova stvar, in zato brez predsodkov *sklepajo, da so bile tiste propozicije, za katerih poznavanje ne morejo najti nikakršnega vira v sebi samih, gotovo vtis Boga in narave* v njihov duh in jih ni naučil nihče drug. S temi se ukvarjajo in se jim podrejajo, kot mnogi

storijo s svojimi starši, z globokim spoštovanjem, ne zato, ker je naravno, niti tega ne počnejo otroci, kjer niso tako naučeni, temveč zato, ker mislijo – potem ko so bili vselej tako naučeni in ker nimajo nobenega spomina o začetku tega spoštovanja – da je to naravno.

§ 24. To se bo zdelo zelo verjetno in domala neizogibno, da se bo zgodilo, če se ozremo na naravo človeštva in ustroj človeških zadev, pri čemer *večina ljudi ne more živeti, ne da bi svoj čas porabila v dnevnih delih svojih poklicev, niti ne morejo biti mirni* v *svojem duhu, ne da bi obstajali kaki temelji ali načela, na katera bi oprli svoje misli.* Komaj da obstaja kdo, tako nestalen in površinski v svojem razumu, ki nima kakšne visoko cenjene propozicije, ki mu je načelo, na katerem temelji njegovo sklepanje in s katero presoja o resnici in zmoti, o pravici in krivici. Medtem ko nekaterim manjka veščina in prosti čas, drugim pa nagnjenje, nekateri pa so poučeni, da jih ni mogoče pregledovati, pa je mogoče najti le malokoga, ki jih ne bi – izpostavljen svoji nevednosti, lenosti, izobrazbi ali prenagljenosti – *vzel v zakup.*

§ 25. To se očitno zgodi pri vseh otrocih in mladih ljudeh; običaj ima večjo moč kot narava in mu redko spodleti, da bi ga po božje častili, in jih je navadil, da se mu klanjajo s svojim duhom in mu podrejajo svoj razum. Zato ni nič čudnega, da se odrasli *ljudje* bodisi zapleteni v nujne zadeve življenja bodisi goreči v iskanju užitka resno *ne* usedejo, *da bi preučili svoja lastna načela,* še posebej ko je eno od njihovih načel, da o načelih ne gre dvomiti. In če bi ljudje imeli prosti čas, nadarjenosti in voljo, kdo bi bil domala tisti, ki bi si drznil pretresti temelje vseh svojih preteklih misli in dejanj in vztrajal, da bi si nakopal sramoto, da je bil dolgo časa popolnoma v zmoti in zablodi? Kdo je tam, dovolj trden, da se bori z očitkom, ki je povsod pripravljen za tiste, ki se drznejo spustiti v nesoglasje s sprejetimi mnenji svoje dežele ali strani? In kje gre najti moža, ki se lahko potrpežljivo pripravi na to, da bo nosil ime kapriciozneža, skeptika ali ateista, s katerim se bo moral gotovo soočiti tisti, ki ima že najmanjše pomisleke glede kateregakoli splošnega mnenja? Ta pa bo še veliko bolj v *strahu, da bi dvomil o tistih načelih,* ko bo o njih razmišljal – kot to počne večina ljudi -, kot o merilih, ki jih je v njihov duh postavil Bog, da bi bila pravila in preskusni kamen vseh drugih mnenj. Kaj pa ga lahko ovira, da bi o njih razmišljal kot o svetih, ko ugotovi, da so najzgodnejša od vseh njegovih lastnih misli in da jih najbolj častijo drugi?

§ 26. Lahko si je zamisliti, *kako* se na ta način zgodi, da *ljudje* častijo idole, ki so ji postavili v njihov duh, da imajo radi pojme, s katerimi so bili že dolgo seznanjeni, in *vtisnejo pečat božjega nesmislom in napakam,* postanejo vneti častilci bikov in opic in se pri obrambi svojih mnenj tudi pričkajo, bojujejo in žrtvujejo svoje življenje. »Dum solos credit habendos esse Deo, quos ipse colit«.[12] Kajti za zmožnosti mišljenja duše, ki se domala nenehno, čeprav ne vselej previdno niti modro, uporabljajo, ne bi vedele, kako začeti, ker zaradi pomanjkanja temeljev in podlage pri večini ljudi preko lenobe ali razvedrila dejansko ne prodrejo ali zaradi pomanjkanja časa ali prave pomoči ali zaradi drugih vzrokov ne morejo prodreti v načela vednosti in resnici slediti do njenega Studenc in izvira, je naravno in domala neizogibno, da se strinjajo z nekaterimi sposoje nimi načeli, ki imajo sloves in za katere se domneva, da so očitni dokazi

[12] On šteje za Boga zgolj tiste, ki jih sam časti (Juvenal, *Satires,* 15, str. 37–38).

za | ge stvari, in za katere se misli, da sama ne potrebujejo kakršnegakoli drugega dokaza. Kdorkoli bo sprejel kako od teh v svoj duh in se z njim ukvarjal z čaščenjem, ki se ga običajno posveča načelom, in si ne bo upal, da bi ga preučil, temveč se bo sam prilagodil, da mu bo verjel, ker mu je treba verjeti, utegne iz svoje izobrazbe in navad svoje dežele za prirojeno načelo pobrati kakršenkoli nesmisel. Z dolgim strmenjem v iste objekte lahko postane njegov vid tako moten, da lahko pošasti, nastanjene v svojih lastnih možganih, vzame za podobe božanstva in izdelek njegovih rok.

§ 27. *Načela je treba preiskati.* Koliko je tistih, ki na tak način pridejo do načel, za katera verjamejo, da so prirojena, je mogoče zlahka opaziti iz raznolikosti nasprotnih načel, ki jih imajo in za katera se bojujejo vse vrste in stanovi ljudi. Tistemu pa, ki bo zanikal, da je to metoda, s katero se večina ljudi napoti k zagotovitvi, ki jo imajo o resnici in evidenci svojih načel, se bo morda zdelo težko najti kakršnokoli drugo pot za razlago nasprotnih načel, v katera se trdno verjame, se jih z zaupanjem zatrjuje in za katere je veliko število ljudi vsak trenutek pripravljeno, da jih zapečati s svojo krvjo. In dejansko, če naj bi bil privilegij prirojenih načel, da so prejeta na podlagi njihove lastne avtoritete, brez preiskovanja, ne vem, v kaj se morda ne bi verjelo ali kako bi se lahko dvomilo v *načela* kogarkoli. Če se jih lahko in *bi se jih moralo preiskovati* in preizkušati, si želim vedeti, kako je mogoče preizkusiti prva in prirojena načela, ali pa je razumno zahtevati znake in značilnosti, s katerimi je prava, prirojena načela mogoče razlikovati od drugih, tako da so mi med veliko raznolikostjo aspirantov prihranjene napake pri tako bistveni točki, kot je tale. Ko se to zgodi, bom pripravljen sprejeti take dobrodošle in koristne propozicije, do tedaj pa lahko zmerno dvomim, saj se bojim, da se bo univerzalna privolitev, ki je edina ustvarjena, le stežka izkazala za zadostni znak, da bi vodila mojo izbiro in mi jamčila kakršnokoli prirojeno načelo. Iz tega, kar je bilo povedano, je – tako mislim – onstran vsakega dvoma, da ni nobenih praktičnih načel, o katerih bi vsi ljudje soglašali, in torej ni nobenih prirojenih načel.